

X 829

VALÓTLAN, VILÁGTÓL IDEGEN *Am*

Rakovszky Zsuzsa rejtelmes, világnézeti, ismeretelméleti, morális és regényelméleti, prózatechnikai kérdések sorát felvető, ezért izgalmas, regényének hősnője, „az Úrnak 1666-ik esztendejében”, vénségének és nyomorúságának napjaiban visszaemlékezéseit író Binder, született Ursula Lehmann így összegzi fiatalkori életézését: „Tulajdon magam ezen valótlán, világtól idegen mivoltának érzése, amely hol enyhébben, hol erősebben, de állandóan gyötört, úgy tűnt, lassanként átterjed minden tárgyra és személyre, amellyel érintkezésbe kerülök, s mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokonként megfertezze az egész világot.”

A regény én-elbeszélőjének alapvető problémája ez a némileg archaizáló nyelven előadott, de a 17. század helyett inkább a modern korból ismert elidegenedés-élmény, aminek létjogosultsága az általa megélt sors ismeretében ugyanakkor indokolt, érthető is lehet. Mint ahogy a szintén inkább újabb korokra jellemző identitásválsága, önazonosság-hiánya is. A „mássá lenni” kérdését először a csábítója fogalmazza meg éppen ama farsangi álorca öltéskor, amikor teherbe ejti, elindítva ezzel a kálváriáját: „És maga hogy érzi magát, most, hogy fölcsapott ördögkisasszonynak? Hát nem kellemesebb, mint jóra való polgárlánynak lenni? Vagy maga soha nem akar kibújni a bőrből, s valaki mássá lenni, mint akivé a természet és a születés véletlene tették? Soha nem szeretne megszabadulni a nevétől, a családjától és egész addigi életétől, hogy mindent újrakezdjen valaki másnak a bőrében?” Legközelebb az úrfi nagynénje, az elbeszélő keresztanyja hozza szóba az álorcaviselést, a teherbe esése miatt hozzá forduló lánynak, immár negatív felhangokkal, mintegy erkölcsi intelemként: „...ha tehát bűnös viselkedésünkkel bajba kevertük magunkat, legjobban tesszük, ha föl vesszük a nekünk rendelt keresztet, és szelíden túrjuk a világ bántalmait és megvetését. Mindez bizonyosan inkább szolgálja lelkünk javát, mint az, ha sikerül ellepleznünk bűneinket az emberek elől, abban a hiszemben, hogy többé nem is kell számolnunk a következményeikkel, és valósággal úgy élünk embertársaink között, mintha álorcát viselnénk, és minden kimondott szavunkkal, még a pusztá lélegzetvételünkkel megtévesztjük őket, csak hogy Istent nem lehet ám megtéveszteni!” Később, miután

mindez a „valóságban” megvalósul, Ursula/Orsolya más bőrében él (igaz kevésbé) új életet, álorcát viselve megtéveszti környezetét, szerepével képtelen azonosulni, ezért örökös tudathasadásban éli meg helyzetét. Jóllehet feltételezi, hogy másoknak is megvan a maguk hasonló titkos élete, ugyanakkor úgy érzi, az emberek többsége el is hiszi magáról, hogy ő az a személy, akinek a világ előtt mutatja magát. Ami erre rácáfolna, azt igyekszik magában is mélyre temetni, Orsolya azonban ezt nem teheti: „Én azonban egyetlen minutára sem feledkezhetem meg róla, hogy nem vagyok azonos azzal a személlyel, akinek a világ előtt mutakozom, csakhogy lassanként nem is tudom már, hogy ha az nem, hát ki is vagyok én valójában?” Végül gyötrelmes helyzete feloldhatatlansága miatt így könyörög apjához: „csak hadd menjek el innét valahová, ahol nem ismernek, s ahol ismét az lehetek, aki vagyok. Láttam apámon, hogy nem hisz nekem, s kívánságomat pusztá szeszélynek tartja. »Miért, hát ki vagy te?« Mordult rám egyik alkalommal, s azt hiszem, csakugyan nem is fordult meg a fejében soha, hogy én önmagamban valaki más is lennék, azonfölül, ami az ő számára vagyok: kevéske örömmek és tenger gyötrelmenek a forrása.”

De hát mi is az oka ennek az identitáshiánynak, idegenségélménynek, s ki is valójában ez a tulajdon életének valóságát az örökös színlelésben elvesztő nő – tudhatunk-e legalább mi, olvasók válaszolni erre a kérdésre? Hiszen mi jóval többet tudunk róla, mint bárki a környezetében, az apját is beleértve, talán még önnön magánál is többet, ugyanis egyszerre látjuk belülről, a saját nézőpontjából, de kívülről is, a magunkéból. Látjuk a lőcsei patikárius kislányaként felnövekedni, ahogy az apja mellett boldogtalan, ezért gyermekéhez is rideg anyjától fokozatosan elhidegül, ahogy apjával (aki vélhetően csak nevelőapja) egyre meghittebb kapcsolatba kerül, ahogy járvány idején a pestist elkapott anyját magára hagyják, majd ahogy nagylánnyá érve apja megpróbál mint nőhöz közelíteni hozzá, aztán ahogy Bocskai erdélyi fejedelem városukat feldúló kegyetlen hajdúinak egyike csaknem erőszakot tesz rajta, majd ahogy a nála alig idősebb, szintén Orsolya nevű mostohaanyjának és szolgálójának kiszolgáltatott helyzetéből menekülni vágyva beleszeret az első csapodár ifjúba, akivel közelebbi kapcsolatba kerül. Látjuk, ahogy a következményektől való félelmében elhitheti apjával, hogy a katona által elkövetett erőszak következményét hordja magában, majd ahogy a körülmények

sorsszerű, számára az adott pillanatban szerencsés alakulása (apja bonyolult, bár logikus mentő terve és mostohaanyja halála) következtében már apja feleségeként költözik Ödenburgba (Sopronba) 1605 táján. Aztán láthatjuk a gyermeke elvesztése okozta fájdalomba csaknem beleőrülve, majd az apjával éveken át egy fedél alatt élve, amint többnyire közönyösen eltűri, hogy az időnként asszonyként használja, időnként véresre veri, de ahogy közben a tudathasadásos érzések mégis folytonosan gyötrik („...megtudhatnám végre, ki s mi vagyok valójában; elvetemült, mások kínjában örömet lelő, pokolbéli szörny-e, aminék apám szokott nevezni haragjában, vagy amaz ártatlan gyermek vagyok-e még mindig, akinek én minden bűnös cselekedetem dacára érzem magamat.”). Utána éveken át igazából nem találkozunk vele, mert elmondása szerint nem történik életében semmi változás, majd hirtelen ismét, amint a soproni országgyűlés idején (1621) hozzájuk betérő egykori lőcsei tanító (akit apja a lelepleződésüket megelőzendő megöl) holttestét apjával közösen elássák. Végül már kevésbé látjuk, inkább csak egy rövid összefoglalóból értesülünk róla, hogy nem sokkal később betegségbe esve, az őt gyógyító ifjú orvosba beleszeretett, azt elcsábítva, a várost elpusztító tűzvész (1622) okozta helyzetet kihasználva, szerelmével Günsbe (Kőszeg) szökött, ahol tizenöt évet éltek együtt, immár házasságban (férje haláláig), született három fia, akikről az elbeszélés idejében (1666-ban) viszont már azt sem tudja, élnek-e vagy halnak.

Az elbeszélő tudása és az olvasó róla való tudása itt a regény végén kezd igazán problematikussá válni, s visszamenőlegesen is kérdéseket indukálni. Az olvasó ugyanis a varázslatos regényvilág bűvkörébe kerülve egészen idáig félreteheti az esetleges kételyeit, a regény végére érve azonban elkerülhetetlen (legalábbis számomra) a szembesülés velük. A középkori, 17. század eleji városi (lőcsei, soproni) polgári lét realizisztikus, tárgyias pontossággal ábrázolt hétköznapi világába, a megjelenített népszokásokba (farsangi lúdnyakasztatás, Szent János-napi tűzugrás), a fel-felvillanó történelmi eseményekbe (hajdúcsapatok garázdálkodásai, soproni országgyűlés, majd tűzvész), a katolikusok és lutheránusok vére menő hitvitáiba, a színes álom- és tájleírásokba, az időnként (talán indokolatlanul) le-lelassuló tempójú cselekmény kalandos fordulataiba és Lehmann Orsolya lelkivilágának rejtelmeibe olvasóként is bele lehet feledkezni. Nem utolsósorban a mindezt megeleve-

HIDON ÁTVONULÓ TÁRSASÁG (RÉSZLET)

nítő rendkívül érzéletes, rendkívül láttató (ezért is hangsúlyoztam fentebb annyiszor, hogy „láthatjuk”) és (magával) sodró erejű nyelv miatt, amely csak jelzésszerűen, alkalmanként szóhasználatában és mondatszerkezetében archaizál, épp annyit, amennyi a korhangulat hitelesítéséhez szükséges. Ez a vizionárius és intellektuális motívumokban, összetett jelentéstartalmú szimbólumokban, lírai hasonlatokban is gazdag, végig egységes költői próza nyilvánvalóan nem lehet az 1666-ban visszaemlékező (eredetileg feltehetően német anyanyelvű), a környezetében boszorkánynak tekintett idős nő sajátja. De még ez sem zavaró, hiszen nem valóságos, hanem fiktív emlékirattal, azaz szépirodalommal van dolgunk, regénnyel, amelynél elfogadható, ha elbeszélője nem a valóságos XVII. századi nyelvet beszéli. A szerző, Rakovszky Zsuzsa

(aki jóllehet különböző angol nyelvű prózák műfordítójaként is, de elsősorban költőként volt eddig ismert) saját nyelvi, írói tudásából és intellektuális érzékenységből (is) építi fel teremtett hősné szemlélet- és kifejezésmódját, mint ahogy a korábbi lírai szituáció- és szerepjátékainak alakjait is. Nem lehet véletlen az sem, hogy a regényben Rakovszky költészetének számos korábbi motívuma tovább él, új, immár epikailag objektivált megjelenési formákat ölt, talán elegendő itt csupán a tűz motívumára utalnom. Mindezek következtében azonban a regénybeli „ki mit tud?” kérdése elég problematikusává válik.

A hetvenes évei vége felé járó elbeszélő gyermek- és ifjúkorát idézi fel, azokat az élményeket, érzéseket és álmokat, amelyeknek akkoriban részese volt, a tizenéves kislány azonban feltehetően nem úgy élte át és fogalmazta (volna) meg akkoriban mindazt, ahogyan az elbeszélés jelen idejében a maga sokirányú élettapasztalatával öregasszonyként teszi. A szerző azonban nem érzékelteti az elbeszéltek és az elbeszélés ideje közötti távolságot, a nézőpontok különbözőségét, a legritkább esetben reflektáltatja az időskori énnel a fiatalkorit, épp ellenkezőleg megpróbálja egymásba csúsztatni őket. Így a fiatal lány olyan tudást is kap, amivel semmiképpen nem rendelkezhet, az öregasszony pedig általában úgy viselkedik, mintha csak az ifjúkori énje beszélne belőle, holott nyilvánvalóan többet és mást (is) tud már, mint akkor. Sőt általában a feltételezhetőnél is többet tud nemcsak az átélt fontos és kevésbé fontos eseményekről, beszélgetésekről, hatvan évvel korábbi álmairól képes részletekig menő pontossággal beszámolni, de időnként ugyanígy a csak hallomásból értesültekről, sőt elvétve még olyanokról is, amelyekről sem ifjú, sem idős korában nem nagyon lehet tudomása. Már-már egyfajta mindentudással rendelkezik, ami pedig egy énelbeszélőnek nem lehet a sajátja. Azaz Rakovszky Zsuzsa alapvetően az egyetlen, az elbeszélői tudatállapoton keresztüli világábrázolásra törekszik ugyan (miközben a történet talán legalább kétféle nézőpontot és tudatot igényelne), de azt feltehetően túlzottan korlátozónak, az ábrázolandók teljességét és a szerzői „mondanivalókat” korlátozónak érezve regényében kiegészíti időnként a mű világába kívülről importált, nyelvileg bár nem jelölt, mégis érzékelhető szerzői jelenléttel és tudással.

Nem jelölt szerzői jelenléttel találkoztunk Závada Pál nagy sikerű regényében, a *Jadviga párnájában* is, ott is fel kellett tételeznünk,

hogy a három naplóíró mellett van még valaki (a szerző), aki igazából kézben tarja a szálakat, s a mű végső formáját megadja, csak-hogy ő semmilyen formában nem artikulálta a maga tudását, a különböző nézőpontok és szólamok csupán a maguk igazságait képviselték, s azokat egymásra vonatkoztatva az olvasónak szabadságában állt a tudás megszerzése. Rakovszky ugyan szintén él a sejtetés, a homályban hagyás eszközével, kívülálló elbeszélői szólam hiányában ő is rábízza az olvasóra a történetek végső értelmezését, de az ő én-elbeszélőjének a többlettudása mintha folytonosan befolyásolni, leginkább mintha elbizonytalanítani akarná az olvasót ebben. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a regényről értekező kritikusok közül többen – sőt szerzői megnyilatkozások is – utaltak már *A kígyó árnyéka* különböző magyar és világirodalmi remekművekkel való rokonságára, de a *Jadviga párnája*, tudomásom szerint nem került szóba, pedig a fentiekén túl még számos párhuzamot lehetne vonni a két regény között, a rendkívüli szerelmi szenvedélyektől, a feltételezhető vérfertőzési motívumon, a szimbólumok nagy szerepén, a fiktív napló-, illetve emlékiratformán át egészen a címek birtokos jelzős szerkezetéig. Talán nem alaptalan feltételeznünk, hogy az 1997-es friss élmény, az irodalmi sikerkönyv – akár nem is tudatosult – hatása legalább akkora volt a maga művét épp ezután megíró Rakovszkyra, mint például az *Iszony*, a *Kő hull apadó kútba* vagy *A feleségem története*.) A szerzőtől származó többlettudás következménye az álomleírások számának, szerepének eltúlzása is. Jóllehet ezek a többnyire riasztó, nyomasztó álmok gyakran összefüggésbe hozhatók a történetekkel, a hősnő lelkiállapotával, vágyaival és bűntudatával, olyasmiket körvonalaznak, amiket az elbeszélő nem akar vagy nem tud(hat) megfogalmazni, ráadásul időnként már igazi pszichoanalitikus álomfejtő olvasót igényelnének, és a leírások minden szépsége, érzékletessége, élményszerűsége ellenére öncélú vizionálásnak tűnnek, mint ahogy a festői tájleírásokba való belefeledkezések is. Öncélúnak, amennyiben inkább következnek a regényvilág költői álomszerűségét, látomásszerűségét megteremteni igyekvő szerzői szándékból, mintsem a cselekményből, az elbeszélői szituációból, a konkrét körülményekből. Olvasatomban hasonlóképpen ellentmondásos a (külön tanulmányt érdemlő) szimbolikus motívum(sor)okból, például a tűz, a boszorkányság, a kígyó és az árnyék(a), történő nyomatékos építkezés. Mert bár a regényvilág

szerkezeti összetartásában (az említetteknek és a kevésbé hangsúlyosaknak az aszú szilvától a szabad akarat kérdéséig) fontos szerepük van, s a korban a vallással együtt létező babonás-mágikus világképből is következhetnének, és a hősnő sorsára, helyzetére is vonatkoztathatóak lehetnének, azonban eleve túl gazdag és szer-teágazó a jelentéskörük, a regénybeli különböző helyzetű és értelmű, sűrű szerepeltetésük pedig még inkább hozzájárul ahhoz, hogy a mű egészét tekintve súlytalanná váljanak, az olvasó pedig a jelentésszegeződés élménye helyett a jelentéskioltásával le-gyen gazdagabb.

S legyen bár mindez szintén a tudatos szerzői elbizonytalanítás eszköze (amit kétlek), ahogy a fentebbiek, úgy ez sem vezethető le az (egyébként csak vázlatosan körvonalazott és szintén nem egy-értelmű) elbeszélői szituációból. A magára maradt időss asszony visszaemlékezéseinek oka lehetne a lelki terhektől bűnvallás által történő megszabadulás vágya: „Most öregségemben, ha földídzem a súlyos bűnöket, melyeket életem során elkövettem, s amelyek most már vélhetőleg mindörökre rejtve maradnak a földi igazság-szolgáltatás elől, ha meggondolom, mennyit vétettem mások, ki-váltképp szegény jó uram ellen, kinek fejére csak bajt s szerencsét-lenséget hoztam, miképpen mások az enyémre...” – olvashatjuk az első oldalak egyikén. Csakhogy az elbeszélés során kiderül, való-jában nem volt és igazán nincs is bűntudata, legalábbis az elkö-vetett bűnök miatt nincs, azt sem tudja, ő követte-e el azokat, vagy a sorsnak kiszolgáltatott emberként csak megtörténtek vele („...egyszer és mindenkorra fogva vagyok azon egérfogóban, amely-be magam sem tudom, hogyan kerültem, mert sem azt nem mond-hattam igaz lélekkel, hogy belekényszerítettek volna, azt azonban még kevésbé, hogy szabad akaratomból léptem volna belé.”). Egé-szen furcsa, hogy lutheránus neveltetése, a környezetében zajló hitviták ellenére a saját vallásélményéről, Istenhez való viszonyá-ról nem beszél, s a kereszt(y)én(y) erkölccsel szemben pedig mint-ha immúnis lenne. Jóllehet a bűn fogalmát ismeri és használja, az anyja magára hagyása, a mostohaanyja halálba kergetése, az esetle-ges vérfertőző viszony, az egykori szomszéd meggyilkolásában való bűnrészesség nem okoz számára különösebb bűntudatot, míg, ahogy fentebb idéztem, az örökös szerepjátszás, az önazonosság hiánya igen. Másrészt azért sem valószínű, hogy a bűnvallás moti-válná visszaemlékezését, mert valójában nem egész életét idézi föl,

a férjével szemben elkövetett (az iménti idézetben hangoztatott) vétkeiről például már tulajdonképpen nem is szól. Sőt kettejük szerelméről és közös életéről is csak alig, egy függelékszerű összefoglalóban, miközben igaz lelkére állítja: „... életem egyetlen más időszakában sem volt részem ennyi gyönyörűségben. Igaz, ennyi aggodalomban, gyöttrő féltésben és szívfájdalomban sem.” Nyilvánvaló tehát, hogy nem az egész életével számot vető, „maga mentsége” típusú emlékiratírás motiválta, amikor tollat ragadott, csupán az az időszak (életének az első kétszer tizenhét éve) foglalkoztatta, és úgy tűnik, foglalkoztatja haláláig, amikor az apjával (bár talán csak a nevelőapjával) együtt élt.

A regényben olvasható, kicsit átlátszó, nehezen hihető szövegszerű indoklás szerint azért nem ír a későbbiekben történekről, mert annak a fiain kívül is „számos tanúja él még Günsben és egyebütt is”, míg a lócsei és ödenburgi életének másutt nem maradt nyoma, csak az ő emlékezetében. A regényvilág egésze alapján inkább vélhetnénk, hogy azért foglalkoztatja mindmáig ez az időszak, mert azzal az önismeretvesztéssel járó, ambivalens érzésvilággal és érzelmi kötelékkel szeretne tisztába jönni, ami az apjához fűzte, akkori önmagát szeretné végre megismerni és megérteni. (Ebbe az irányba mutat az utolsóként leírt, a günsi éveiben sokáig vissza-visszatérő álma, és az a többször elképzelt szituáció is, hogy mi lenne, ha a tűzvészt túlélő apja egyszer csak bekopogtatna a férje házába, hogy hazavigye: „Olykor hideglelősen összeborzadtam e gondolatra, másszor azonban szinte vártam, sőt valósággal sóvárogtam rá, hogy így történjék”). A feltételezett időskori elbeszélői önismereti törekvéshez nem illik azonban az a ráérős, nyugodt tempójú, időnként komótos, eseményekben, álmokban, tájakban elidőző elbeszélői magatartás, amiről fentebb szóltam, és az önismerethez mégiscsak szükséges lenne a günsi évekkal való szembenézésre is, hiszen elvileg, a szerepjátszástól megszabadulva, akkor találhatott végre valódi önmagára, ott lehetett az, aki. A szerző azonban ezen a ponton elhallgattatja elbeszélő hősét, azt sugallva ezzel, hogy időközben az arra jött rá, igazából, minden gyötrelem ellenére, a „valótlan, világtól idegen” mivoltában, az apja mellett volt az, aki, önmaga. Így már érthetőbb a szenvedélyes oknyomozói magatartás helyetti elbeszélői nyugalom és távolságtartás, ő már tudja azt, amit az ifjú Orsolya még nem tudhatott.

Ezek után viszont az olvasó nem tudhatja, hogy akkor miért is kellett az elbeszélőnek felidéznie a maga történetét. S kétséges, hogy a regény végére érve tudhat-e legalább ő megnyugtatóan válaszolni arra a kérdésre, ki is hát az a Binder, született Lehmann Orsolya. Tudása hiába több, mint az elbeszélőé akár ifjú, akár idős korában, sőt még ha a regényvilágba belelógó szerzői tudással is számol, akkor sem elegendő ahhoz, hogy határozottan véleményt formálhasson róla. Rakovszky Zsuzsa regénye rendkívüli művészi erővel mutatja fel az emberi kapcsolatok ellentmondásosságát, az emberi érzések ambivalenciáját, hősei identitásavarának része, hogy a saját érzelmeikkel, a másikhöz való viszonyukkal sincsenek tisztában. Ugyanakkor a bizonytalanság aurája oly átható és mindenre kiterjedő a műben, hogy az már-már a szerzői tudás és tudatosság iránt is kételyeket kelt.

(Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka*. Magvető, Bp., 2002)

ÉLET ÉS SZEREP

A fülszöveg hívja fel a figyelmet, hogy Tolvaly legújabb regénye egyben egy trilógia második része. Ebben az esetben a trilógia tagjai nem függnek össze szorosan, hanem egy korszaknak és egy térségnek különböző metszeteit mutatják be. A fülszöveg szavaival szólva, a szerző a nemzedékeken átívelő „magányos évszázad történelmi nagy látászöge után most egy meghatározó korszakra irányította kamerájának érzékeny optikáját”, megkísérelte „az emigráció egy markáns vonulatának vissza-illesztését a közelmúlt magyar történelmébe”. A Bevezetésben a szerző is pontosan körüljárja, és részben értelmezi is témáját: „ez a könyv valójában nem is róla szól, hanem egy nemzedékről. Nem mondom, hogy elveszett nemzedékről, mert ahogy idősdöm, mindinkább úgy látom, majdnem minden nemzedék elveszett. Még azt sem mondom, hogy érdekes nemzedékről, mert egyre inkább azt gondolom, minden generáció egyformán érdekes vagy unalmas. Valamiben mégis egyedi ez a kis csoport, valami miatt mégis meghatározható, elkülöníthető. És ez éppen az elkülönítettség. Idegenben élő fiatalokról és gondolataikról, hitü-

ket, cselekedeteiket befolyásoló környezetükről akarok szólni most.”

Az elbeszélő – maga is NSZK-ba szakadt magyar – megpróbálja visszaidézni a szereplők emlékezései, korabeli dokumentumok, napvilágra került ügynökjelentések segítségével a nála tiztizenöt évvel idősebb emigráns nemzedék életét, azoknak elsősorban a hatvanas évek végére és a hetvenesek elejére eső egyetemi éveit. A főszereplő tehát nem egy személy, hanem egy müncheni magyar egyetemistákból álló lakóközösség: Buleschka, a későbbi filmrendező, Egon, aki egyedül hajlandó közöttük fizikai munkából fönntartani magát, de később népművészeti ruhák Erdélyből Németországba csempészéséből gazdagodik meg, Pablo, aki valószínűleg szintén filmrendezőnek indult, Lola, a későbbi orvosnő, a társaság egyetlen nőtagja és Salvador, aki – Pablóval ellentétben – valóban spanyol. Egyetemi tanulmányaikról alig tudunk meg valamit, mulatozásaik, vitáik, útkereséseik állnak a középpontban. A lakóközösségre (a „Szélhárfa”-ra) megrendítő és egyben eszméltető csapást jelent, hogy a német terroristaellenes alakulat tévedésből lelövi Salvadort. Helyére érkezik majd „Nikolaj”, akitől lakótársai számára csak az archívumok megnyílása után derül ki, hogy a magyar titkosszolgálat hírszerzője volt.

A jelképsé váló szélhárfa igen gazdag jelentéskört idéz föl a szélfúttá kallódástól, a külső erők által irányított életen át a mégis elérhető harmónia lehetőségéig, illetve a múlt testetlenné, megragadhatatlanná válótlanulásáig, amely talán mégis művészetbe ragadható. Nem csak a szél motívum, hanem a '68 körüli évek előtérbe állítása is jelzi, hogy a regény egyik központi kérdése a szabadság mibenléte és elérhetősége. Maga az elbeszélő is hangsúlyos helyeken – a mű legelején és legvégén – hívja föl erre a figyelmet. A Bevezetésben, a téma előrevetítésekor így írja körül, hogy miről szól a könyv: „Arról, hogy egy nemzedék (...) hogyan harcolt 1967 és 1994 között a szabadságért. És arról, hogy amikor végre megnyerhette volna a szabadságot, hogyan veszítette el végleg azt.” Ennél a kissé homályos beharangozásnál közelebb visznek a mű világához a Befejezés összegző jellegű sorai: „Mindannyiukban közös volt, hogy miközben elérték életük zenitjét, elvesztették a szabadságukat. Ők csak emlékezetükben voltak szabadok és boldogok, akkor, amikor pár óra hosszat felidéztek a múltat, amíg mesélhettek ifjúságukról. Ebben különböznek Pablótól.”

Nem csak az idézet jelzi Pablo alakjának a fontosságát, hanem az is, hogy az ő megjelenése indítja el a múlt feltárását, ő – vagy csak az emlékezetben élő emlékképe – adja az első ösztönzést az írónak az ifjúság megörökítéséhez. Az elbeszélő szerepek játéktekereként mutatja be a világot, és Pablo az egyetlen, aki nem csak fiatalságuk egyes szakaszaiban, hanem mindvégig el tudja utasítani a kínálkozó-korlátozó szerepeket. Kísérlete végül kudarcba fullad: öngyilkos lesz. Se '68 pátosza, se a (Lola iránti) szerelem külön világa, se a nagy alkotás terve nem menti meg. Benne ragad a kor és az ifjúság szemléletében, sorsa, bár talán hősiesen következetes, ennek a szemléletnek az illuzórikusságát is kifejezi. A többiek, vele ellentétben, mind elvállalnak valamilyen többé-kevésbé kielégítő szerepet. Megalkuvásuk Pablo sorsának tükrében mindenképpen szükségesnek, a kisebbik rossznak látszik. Élete leszűkülése Lolának jelenti a legnagyobb terhet, a műgyűjtővé gazdagodó Egon esztétikai szemlélete számára a művészet élvezete fenntartja a világ fölé emelkedés lehetőségét, legalábbis annak illúzióját. Pablo igazi ellenpárja Buleschka, aki épp tudatos szerepjátszásával képes valamelyest túllépni a szerepek behatároltságán. Bár úgy tűnik, hogy az ember végül csak szerepek összessége, a szereplők hisznek abban, amit a kor népszerű író-filozófusa, a regényben is emlegetett Sartre fejtett ki: az emberi én az igazi valóság, a fölvetett szerepek csak lényegtelen epizódok. Ez a szemlélet legtudatosabban a kedvesen szélhámoskodó Buleschka esetében van jelen (nem véletlen, hogy ő hivatkozik Sartre-ra), de mint az „önmegvalósítás” vágya a többieket is jellemzi. A szerepnek és – a kamaszosan homályos – önmegvalósításnak az evidenciaszerű ellentétbe állítása nemcsak a szereplőket, de az egész kort, és egyes megnyilvánulásai szerint az elbeszélő szemléletét is meghatározza.

A bemutatott valóságban nincs olyan szerves közösség, amely valódi emberi kapcsolatokon alapuló szerepeket tudna nyújtani. A regény több szereplője időlegesen a kommunista irányzatok befolyása alá kerül, mivel ezek hirdetett közösségisége látszólag kiutat mutat jelenük elidegenedtségéből. A többi oldalon sem lát az elbeszélő – akárcsak a szereplők – hitelesebb eszményt. A kastli magyar gimnázium kapcsán az egyház mint előítéletekbe merevült és pozícióharcokban forgácsoló szervezet tűnik fel, az emigráns magyar szervezetek fő célja pedig, hogy a támogatásokkal

saját megélhetésüket biztosítsák. Az eszmények már csak kiürült ideológiák, és ebben az űrben szinte akadálytalanul működhet a manipuláció. A manipuláció a mindennapi életben is jellemző, a regény azonban elsősorban a kor megosztottságát kifejező politikai oldalát állítja előtérbe. A látszólag legszemélyesebb kapcsolatokról, véletlenszerű eseményekről is sokszor kiderül, hogy beszervezett ügynökök szándékai alakították őket. Nem csak Nikoláj ügynök, hanem felvetődik a gyanú Pablo és – az ellenkező oldalon – Buleschka esetében is.

Valószínűleg elmélyíthette volna a regény eszmeiségét, ha legalább az elbeszélő nem nyugszik bele ilyen könnyen az eszmények hiányába és a szerepek megváltoztathatatlan elidegenedtségébe. Az elbeszélő viszont megelégszik a pontos és sokoldalú látlelettel, és természetesen ez sem kevés. Az eszményeket kereső, de vezető, a többit is megszervezni képes eszmény híján szűkölködő közegben azonban a fő értékek így elég langyosak maradnak: a közbeszédünkben is elkoptatott „tolerancia” és az általánosság szintjén rekedő „humánus”. Ezek az értékek dominálnak a két müncheni művésznegyedben is, és a szereplőknek ennyi is elég, hogy az ott lakókra még az évek távolából is nosztalgiával, mint közösségre emlékezzenek.

Maga az emigráció, a száműzöttség jelensége is jelképpé válik mint a kor emberi állapotának sarkított megnyilvánulása. Az emigráns közegben különösen kieleződik a szellemi-társadalmi otthonkeresés kérdése. Mint a legfontosabb kapaszkodó értékelődik föl a magánélet, adott esetben a lakóközösség tagjait összefűző barátság (Pablo számára talán hasonlóan fontos a Lola iránt érzett szerelem is). Az így létrejövő kisközösség azonban végül is nem tud ellenállni a külvilág nyomásának.

A szereplők közties helyzete a 20. század történelmét meghatározó két szemben álló világregend részletesebb bemutatására is alkalmat ad. A fő helyszín Nyugat-Németország, de fontos jelemek kötődnek a Szovjetunióhoz és Magyarországhoz is, így a másik politikai pólus szintén megmutatkozik a maga mindennapi életének a síkján. Jelentős, sokértelmű szerepet kap még a mű spanyol rétege. Pablo – beceneve is jelzi – rajong a spanyolokért, a tragikus véget ért Salvador spanyol, a lakóközösség leggyakrabban a Centro Espanolba jár szórakozni, Buleschka és Pablo el is utaznak Franco országába. Ennek a kitüntetett figyelemnek sok

oka lehet. A remény, hogy azt az emelkedett szemléletet, amit nem képesek megadni a próbálgatott ideológiák, talán megadja a latin temperamentum. A 20. századi (szélső?) jobb- és baloldal talán első és a szemben álló feleket talán a legtisztábban kirajzoló összecsapása is itt zajlott le. A spanyolsággal kapcsolatban többször megidézett hírességek is jelképes értelműek. A két mártír költő, Hernandez és Lorca a lázadás, a szenvedés és a kiszolgáltatottság, esetleg még az eszménynek tekintett baloldaliság kifejezői, Dalí alakja a világ és azon belül az ifjúság sajátos szürrealizmusára utal, illetve a kezdeti lázadás belesimulására az üzlet, a mindennapok valóságába.

Az adott korszak és nemzedék bemutatását sokoldalúvá és jó ritmusúvá teszi a nézőpontok gyakori váltogatása (amit a dokumentumok és a különböző emlékezők szavainak az idézése alapoz meg), az időbeli ugrásokkal fölszabadított, mégis feszes szerkezet és a rövid mondatokra épülő, világos stílus, amely határozottan képes irányítani az olvasó figyelmét. Az olvasót mindig előzékenyen szem előtt tartó elbeszélés, a szereplők társadalmi helyének (illetve helyhiányának) részletes értelmezése, az életnek szerepkérdésként való fölfogása és az oldott köznapi társalgás visszaadására irányuló törekvés olyan jellegű regényt hoz létre, amelyet leginkább társaságának nevezhetnénk, utalva az egyik nagy karriert befutott színműtípus rokon jellegzetességeire.

(Tolvaly Ferenc: *A szélhárfa lakói*. Officina '96 Kiadó, Bp., 2002)

my.

X809 K

STURM LÁSZLÓ

A TÚLÉLÉS FILOZÓFIÁJA

Mohás Lívია a közelmúltban megjelent *Jessze fájának* története ismerős, belenőttem. Én csak belenőttem, Mohás Lívია megélte, mégis enyém is az az indulat, düh, ami az írónőt feszíti.

A regény lapjain háborúk elevenednek meg, ostromok, vitézül harcoló férfiak, akik kezében békeidőben arannyá válik a föld, aztán újra háború, az oroszok több hullámú előretörése, az ötvenes évek, rettegés, mindez több, mint ismerős, velem is megtörténhetett volna.

De miről szól ez a sokrétegű történet?

Alapjait nézve igazán könnyű a kérdésre válaszolni. Egy Sándor nevű, jóképű férfi valamikor a húszas években feleségül kéri a Marcsóka becenévre hallgató középosztálybeli lányt, aki szerelemből igent mond, gyerekeket szül, többek között a „kisebbik lányt”, az írónőt.

Az indulás pillanataiban még minden együtt van, kultúra és felhőtlen boldogság. A fiatalok szeretik egymást, s van miből elindulniuk. A férj, Sándor ért lóhoz, földhöz, de a pedagógiához is, a helyi iskolát igazgatja. A családnak istenhite van, Marcsókán, az anyán keresztül a nagy hírű Pongrácz család is az ősök közé tartozik. A két ember kultúrája egyben egy társadalmi réteg kultúrája is, ami természetes egyszerűséggel olvad bele a mindennapok örömeibe: a ház okkersárga színébe, a méhek zümmögésébe, a vacsorák, kártyapartik, a hintó-előállhat kellemetességek világába.

S mindezt megkoronázza az a több mint ígéret, hogy Sándor I. világháborús hősi múltjáért vitézi földet fog kapni, addig az egri püspökségtől kapott javadalmi birtokon gazdálkodik.

Ennyit arról a családi háttérről, ami szemünk láttára, jobban mondva, a könyvet olvasva fog szétzilálódni, felőrlődni, tárgyi világában semmivé foszlani. Egyszer csak már nincs ez a család, nemrég még fénylett, biztonságot adott, ahol jó volt gyerekek lenni.

Mohás Líviáról tudni lehet, hogy pszichológus is, író is, sőt e regényből kiderül, testnevelő tanárként kezdte.

De hogyan? Valójában engem ez a kérdés izgatott végig a regényt olvasva. Hogyan tudott talpon maradni? Mi adta az erőt, amivel „megcsinálta magát”? Milyen szellemi erővel képes aktivizálni kreativitását? Hiszen több regénye is megjelent már, ismeretterjesztő könyvei hozzásegítenek a lélek jobb megértéséhez. Az egyik akadémiai intézetben évekig kutatóként dolgozott.

De vajon hogyan tudta ledolgozni a múltat, azt, hogy egyszer csak már nincs semmi, csak sötét árnyak, bizonytalanság, ki nem mondott ítélet, amit aztán ki is mondanak: hogy a 45 utáni új társadalomban nincs helye az egykori úri osztálynak.

A könyvben elmerülve az a sokat látott akciófilmbéli jelenet jutott eszembe, amikor a hős verekedésbe keveredik, túlerővel áll szemben, hatalmas ütéseket kap, leesik a földre, helyzete reménytelen. És akkor valami elindul, s mindennek ellenére, és mégis, és azért is, az ember feltápáskodik, valami titkos erőt képes mozgó-

sítani magában, ami megváltoztatja a dolgok állását. Azért se hagyja magát, már ő üt, villan a szem, és mindennek ellenére győzni fog. Ehhez hasonló pszichés folyamat játszódhatott le az évtizedek során Mohás Líviában: nem engedte kiütni magát. Ha szürkén és félig elbutulva élne egy kicsinyke nyugdíjból és gyűlölné a világot, átkozná az egykori rendszert, megérteném, nem ítélném el, sajnálnám.

De nem ez történt! Búvópatakként kényszerült a föld alá a tehetőség. Úgy látszott, mintha nemcsak a családi ezüstöt ásták volna el az oroszok elől, de a szellemet is, a ragyogást, a családi összetartozás biztonságát. S mégis egy adott pillanatban az erő, a szellem frissen és ragyogóan feltör, mint a szimbólumként idézett búvópatak, megmutatja magát, illetve megjeleníti azt a szellemiséget, amit képvisel. Kezdetben talán csak abban a bátorságban, hogy elegánsan felöltözve – a kötelező lóden korszakában – belenevet egy párttitkár arcába az író, és nemet mond a vidéki iskolai állásra, pedig börtönnel fenyegetik, ha nem fogadja el. Őt akarják fenyegetni? Ő már túl van azon, hogy bármitől féljen, mi ez ahhoz képest, hogy az anyját, Marcsókat egy elmeosztályon találja leszíjazva?

Mi a titka Mohás Líviának, kérdezem újra. Hogyan volt képes ledolgozni a „pusztulj, ha úrilány vagy!” szindrómává merevedett rúgások sorozatát?

A túlélés filozófiáját tanulhatjuk meg többek között a *Jessze fájából*.

Első lecke, keressél példaképet magadnak! Az író, Pálffy Katalin. A bravúrosan elmesélt kis történet a nők okos, de titkos erejének példája. Második leckéhez némi szerencse is szükségeltetik, valamelyik szülő vagy rokon igazán értsen ahhoz, amit csinál, szívvel-lélekkel dolgozzon, ne csak a betevő falatért. Harmadszor, legyen jó az iskolád, s néha töprengj el a történelem folyásán.

Végezetül tanulj meg változtatni az ősi, magyar virtuson alapuló attitűdön: ne menj fejfel a falnak, mert mindenképpen ki akard mondani az igazságot! Ne mondd ki, válj ravasszá, hordj maszkot, ne lásson beléd senki!

Így talán túléled a házmesterek konyhaszagú világát, helyesírási hibáktól hemzsegő végzéseiket. Nevetsz majd, ha keserűen is, hisz nincs tovább szükség rád, a kultúrádra, a tudásodra, s ez Sándor számára végzetes, a pusztulás elkerülhetetlen.

De nem Mohás Livia számára, ő mindig megérzi azt a pillanatot, mely fordíthat egyet a sorsán, talán az egri Máterek szólnak meg lelke mélyén, vagy Pálffy Katalin ravasz okossága reinkarnálódik szellemében?

Az olvasóban persze felmerül, vajon a „túlélési stratégia” mit jelent megalkuvást, együttműködést a megszállókkal? Milyen mélységig szabad úgy tenni, mintha egyetértenél „velük”, a „rendszer” kiszolgálóival. Ma látszat, holnapra a lélek már megadja magát, rabbá válik, alattvalóvá! Hol a határ?

E dilemmát jól érzékelteti a könyvben M. Ferenc néven, valószínűleg Mérei Ferenc pszichológusról megírt rövid történet. Az író egyik nagybácsijának, aki könyvtáros az akadémiai könyvtárban, szint kell vallania a „rendszer” mellett. Az eset valamikor az ötvenes években játszódik. Az egyik akadémikus professzort úgy fogják kizárni, hogy az Akadémia dísztermében összehívott ünnepélyes gyűlésen a kollégák kimennek az emelvényre, és ott hangosan, érthetően a nép ellenségének bélyegzik a professzort. Aki ezt nem teszi meg, kirúgják az állásából! A helyzet elfogadhatatlan a nagybácsi számára. Mindenki tudja, a professzoron segíteni már nem lehet, de a saját bőrét még ki-ki mentheti, ha részt vesz e hazug és százalmas színjátékban.

Túlélési stratégia vagy kollegális helytállás? Avagy az úri becsület foszlik semmivé, ha valaki enged a politikai nyomásnak? A dilemma eldönthetetlen. S ezt, a mára elképzelhetetlen autodafét – a kínai hóhérnak bélyegzett Mérei Ferenc vezette.

Vajon mennyire meggyőződésből vagy előnyből játszotta el a szerepét Mérei, sose fogjuk megtudni. Később saját elvtársai zárták börtönbe, éveket ült 56 után, s hivatalos, szakmai elismerést életében nem kapott. Mégis egy egész pszichológusgeneráció köszönheti neki, hogy egy emberközpontú, lélekközpontú utat mutatott a pszichoterápiában. Én úgy gondolok vissza rá, hogy ő volt az, aki felébresztette bennem azt a merészséget, amivel leráztam magamról a „rendszer” által rám rakott béklyókat családom múltja miatt.

Mindezt csak azért érdemes külön kiemelni, hogy a fiatal olvasó lássa, a diktatúra mennyire torzítja a személyiséget. Mérei Ferenc fordult, vezekelt, és még volt ideje nagyon sokat adni, de mégis mennyivel tisztább lenne a róla alkotott kép, ha nem kéne a „kínai hóhért” is társítani emléke mellé.

Mohás Livia egyik nagy írói erénye, hogy az olvasóval nemcsak rálátat a korszakra, az elmúlt száz évre, de képes kiemelni történetét a szűk családi körből, és egy egész társadalmi réteg szenvedésévé, tapasztalatává nemesíteni a diktatúra hatását.

Még látszólag minden rendben van, Sándor gazdálkodik. Közbe kell vetnem, hogy a föld szeretete Mohás Líviánál egygyé válik az élet feletti örömmel, s ilyen meggyőzően erről ritkán olvastam. Már csak ezért is érdemes a könyvet elolvasni, hogy fogalmat kapjunk arról, mit jelentett egykor „együtt élni a földdel”, „kihozni a földből a benne rejlő aranyat”.

Tehát még igazán elégedett a természettel Sándor, de Marcsóka, az anya, mintha előre megérezné, hogy valami visszahozhatatlannul el fog tűnni, kezd elfordulni az élettől. Motyog, gyertyát gyújt az aradi tizenhárom emlékére. Egyenkint mormolja a neveket maga elé, de mintha nemcsak azok nevét sorolná, hanem régmúlt századok elesettjeire is emlékezne, s a jövő előrevetülő árnyait is sejtené. Hihetetlen írói készséggel képes kapcsolatot teremteni Mohás Livia az egyes korok között: nemcsak az aradi tizenhárom nem kapta meg a végtisztességet, de Nagy Imrék is arccal a földre borítva lesznek elhantolva.

Az író technikájával, lírai hangvételével éri el, hogy túllépünk a tragédiákon, hiszen hány, de hány háború és forradalom vitte el a férfiakat, hány menekülés, hány magára hagyott vajúdó asszony, hány megalázott szerelmes nő, hány elveszett lelkű gyerekek, aki nem kapta meg a családi biztonságot, s mindennek tudása emléknymódként génjeinkbe kódolva, vagy felidézhetően kollektív emlékezetünkben. S ha képesek vagyunk ezt így látni, saját történetünket is csak egynek az évszázadok sorában, akkor nem fogjuk veszteségeinkkel eltakarni a horizontot. Bocsánatot adhat a lélek! Mohás Livia regénye katartikus élményt ad, vagyis gyógyít, segít továbblépni, amin különben nem lehetne továbblépni.

(Mohás Livia: *Jessze fája. Argumentum, Bp., 2003.*)

HORÁNYI KATALIN

1809

A DIKTATÚRA ÁRNYÉKA – TÜNDÉRMESÉBEN

Cim

Könyvtárnyi munka jelent meg az elmúlt közel másfél évtizedben Romániában az 1989. decemberi temesvári népmozgalmról, az ezt követő bukaresti államcsínyről (forradalomról?), és következményeiről. Szinte mindegyik a publicisztika eszközeivel tárgyalja a Ceaușescu-diktatúra megdöntésének jelentőségét, történelmi kihatásait. Annál kevesebb szépirodalmi alkotás választotta témájául a fordulatot.

Egyetlen könyvet említhetünk itt: Mandics György trilógiáját, a *Temesvári Golgotát*, amely szinte az eseményekkel egyidejűleg íródott – már 1991-ben megjelent Püski Sándor kiadásában –, de ez inkább Mandics kedvelt műfajának, a tudományos-fantasztikus regénynek a jegyeit mutatja. Bogdán László kritikája jellemző legtalálósabban: olyan kulcsregénnyel van dolgunk, amelyben eleve helye van az író elfogultságainak, hiszen „nagyon sok résztvevő, szemtanú, szenvedő alany elvárásaival is egybecsenghet”. (*A Hét*, 1991. december 14. és 23.)

Kozma Mária új regényében, a *Sárkányfogvetésben* a diktatúrát, megdöntését, illetve utóéletét egy varázsmese keretébe illesztette bele. Ha kivonnánk a regényből a realista elemeket, a diktatúrát jellemző epizódokat, magát a diktátor házaspárt – persze ez képtelenség, annyira szervesen bele van ötvözve a szövegbe –, akkor akár egy Tamási-novella hangulata foghatna körül. A *Sárkányfogvetés* tündérmágiák birodalma; asszonyok uralkodnak, szenvedélyeik szabják meg a nemzedékeket átfogó család sorsát, férfiak és nők gondolatait, cselekedeteit. Kozma Mária is Csíkba helyezi különös hőseit, a Madaras név árulkodik, persze okosan távol tartja ezeket az evilági tündéreket szülőhelyétől, Karcfalvától, de hamisítatlan csíki világ ez mindenképpen. Mert a csíki székelység áll legközelebb, minden más székely vidék szülőiteinél, a természethez, titkokhoz és sejtelmekhez. Vagy éppen a babonákhoz.

Kozma Mária – a Kolozsvárra települt Nagy Borbálától eltérően – Csíkszeredát tette, nyilván nem egymagában, az irodalom városává. Új regénye szervesen egészíti ki eddigi gazdag munkásságát, amelyet regényekből, novellákból épített fel. Az asszonysorok és a történelmi témák között ott találjuk a léleklátás regényeit, a címeik is árulkodnak: *Lidérczöld csapata*, 1989, *Sorskerék*, 1994. Írt utópisztikus regényt is: *Az ember bolond természete*, 1987. (Eszembe

jut, hogy egy másik Csíkból indult író, Nagy Borbála is mennyire vonzódott a babonás titkok világához: *A csíki boszorkány*, 1974.) Az erdélyi magyar irodalomkritika érdemelt figyelemmel és elismeréssel követte életművének teljeseését. A második *Forrás-nemzedék* kitűnő elbeszélőjének tartják. (Ez a sorozat adta közre, 1961-től a jelentkező tehetségek első köteteit.) Történelmi témájú műveiről joggal jegyzi meg a kritika, hogy történelmi látomásai nemcsak a székeley helyszínt érzékeltetik – Csíksomlyó megmenekülése, a tatárdúlások, az első világháború idejéből –, de egyben a valósághoz kötik a csapongó képzeletet; azt sugallják, hogy a veszedelmek újra visszatérhetnek, és ha nem szakad fel bennünk a közöny, magukkal ragadhatnak. Riasztó írói üzenet volt ez a Ceaușescu-diktatúra napjaiban, a hetvenes évek végén!

A *Sárkányfogvetés* egy ördögös család története, lidércek, tündérek, elvarázsolt lelkek világa. Maga a főhős, a narrátor szerepét vállaló leány is csodás átalakulásokra képes, „látásában látja” azt, ami az avatatlanok számára láthatatlan. Hanna a lány, dédnagynyja Rikoltóbagoly, ijesztő nevek, emlékek.

„Sokáig lehetetlennek tűnt beszélni erről az erőről. A lebegésről, a váratlan azonosulásaimról, átváltozásokról... nem léteztek szavak a kifejezésére, nem lehetett megfogalmazni e tünékeny képeket, amelyekben azért teljes valómmal benne éltem, anélkül, hogy elveszítettem volna közben a valósághoz való szokványos kapcsolatot.”

Félelmetes világ ez kívülállók számára. Pedig e család nőtagjai nem annyira gonoszok, mint inkább szenvedő lények. Hatalmukat, átváltozási képességüket nem mások megrontására használják, valójában menekülők, átoknak érzik „kiváltságukat”, hogy nincsenek alávetve a való világ törvényeinek. Hanna mindjárt az elején megvallja: „iszonyúan szenvedek a sárkányok létezésétől, mert olyankor a rettegésem, hogy a gonoszság világa bármilyen apró tévedésre teljesen elboríthat, birtokba veheti testem-lelkem, az elviselhetetlenség határáig fokozódik”. Az író, Nagy Borbála nem irgalmatlan szigorral, hanem már-már együttérzéssel figyeli hőseinek vergődését. A regényben néhol egyenesen költészetté szépül egy-egy ördögműve mozzanat, a háborodott elméjű fiú története, aki házakat akar építeni az árváknak a Holdon, vagy a hajnali harmat születése, amit a család férfi tagja, Hanna apja – ő nincs varázserő birtokában – így magyaráz: „Az úgy volt – mesélte –, hogy a Szép-

asszony hűtlen lett a kedveséhez. Ez akkor arcul csapta őt és elmerült a feneketlen kristálytóban: várhatsz immár engem ezer és ezer és hetvenhét esztendőig. A Szépasszony azóta kiteregeti vásznát az égre, a kristálytó vizével öntözgeti azt, így akarja elfogyasztani a kristálytó vizét, hogy aztán a sekélyben felbukkanjon a kedvese, öntözgeti tehát égi vásznát, s mi alápereg belőle, az a harmat...”

Ebben a tündérregében, amely akár el is andalíthat szelídségével, újra meg újra megjelenik a diktatúra valóságának egy-egy rémítő epizódja. Jeges esőként hat mindegyik, széthasítja a mese függönyét, irtóztató világra nyit betekintést. Remek írói szerkesztés: természetellenes a varázslatba esettek világa is, de a diktatúra messze túlesz rajta, a szelíd ördögök helyett a normális kinézetű emberek ostobasága, kegyetlensége, hóhér-irgalmatlansága, elvetemültsége tobzódik, rabságba ejt, börtönbe zár, kínpadra von ártatlanokat, tömegével. Talán nem is a testi gyötrés igazán kibíratatlan ebben a valóságban, hanem a lelkek pályavára kötözése.

Ha valami idegen az embertől, ellentmond Isten törvényeinek és szándékainak, az volt a diktatúra Ceaușescu sátánbirodalmában. A szelíd szavú, érzékeny író a sátánnal azonosítja Ceaușescut és feleségét, a házaspárt, amelyről nehezen lehetett eldönteni, hogy melyik gonoszabb: a férj-e vagy a feleség. „Aznap éjjel – írja Kozma Mária –, amikor a diktátort és feleségét kivégezték, egész lidérc-hadsereg tombolt a sírkövek között. És ez itt még csendes hely volt, de hallottam olyan temetőkről, sőt házakról is, ahol az alvilági pofák nemcsak vicsorogtak az arra járókra, hanem a nyakukba ugorva meglovagolták, feldarabolták és szétszórták a testét a világ négy tája felé; az elszabadultak szörnyű csordáit nem lehetett megfékezni, ott vágattak mindenütt. A diktátor és feleségének képmásaiba bújtak, csak a tűz semmisíthette meg őket. El kellett volna égetni a holttesteiket, hamvaikat szétszórni, csak a tűz, a tűz, mi igazán elpusztíthatja őket.” Ezt a keserű indulatot indokolja, hogy a diktatúra rémképei újra meg újra feltörnek: hol az elnyomorítás, hol a rettegés, hol a bosszúállás arcát mutatják, majd gyorsan eltűnnek a cselekmény áramlásában. Az ördög végső diadalt akar venni a Jóságon és Igazságon. Kozma Mária stílusa emelkedett, közvetlen, lírai, de az ördöggel való viaskodásában a gúny fullánkjait hívja segítségül. Ilyen például az az epizód, melyben statisztikai felmérést végeztek az ateisták és

a hívők arányáról. Ebből a „szociológiai vizsgálódásból” az derült ki, hogy a megyében mindenki ateista. Sőt, Madaras faluban kétszázzal több az istentagadók száma, mint az egész lakosság csecsemőktől aggastyánokig. „A statisztikai-szociológiai felmérés eredményét kifüggesztették a néptanács előszobájában lelhető faliújságra. Azonnal közröhej tárgya lett. Örült telefonálgatások után levették, és másnap nagy büszkén kitétték a következőt, amely pontosan annyi ateista személyt tüntetett fel, amennyi a falu lakossága. Akkor valaki kitalálta, hogy ez sem igaz, mert Kiss Pista Andráséknál az éjjel született egy leánya, s az még nincs felvéve a listára.”

Gyilkos gúny csap ki a regényből akkor is, mikor az író a diktátor házaspár beteges félelmét a merényletektől és a helyi nagyságok megalázó szolgálalkúságát ostorozza. A látogatóba érkező Ceaușescu-pár szállásán dolga végeztével a vécét reggel nem az „akadémikusnő” húzza le, hanem egyik helybeli pártnagyság felesége. Hátha bomba van elrejtve a víztartályban. És a párthölgy kitüntetésnek tekinti ezt a szolgálatot. Ha ezt egy humorista írja le, mondjuk a felejthetetlen Bajor Andor, akkor nem csodálkoznék, ő talált ki ilyen képtelen helyzeteket. Kozma Mária nem satirikus alkat, inkább nevezném szelíd romantikusnak. Az élet, a valóság, a román diktátor környezete volt ennyire nevetséges...

Ceaușescuék kivégzésekor irtóztató mélységekből szakadnak fel az igazi érzelmek. A megalázott, eltiport önérzet ekkor lázad. A hősnő anyja pedig büntudattal vallja be, hogy gondolatban ő már rég meggyilkolta a diktátort és feleségét. „Valahányszor megjelentek a tévében, vagyis minden este, valahányszor hallgattam őket a rádióban, minden nap órák hosszat, sőt utóbb ha már csak halottam róluk, vagy láttam a fényképüket az újságban, az út menti feliratokat, hogy ...a nép szeretett fia... erős tölgy... stb. – mindig erre gondoltam: *Haljanak meg. A két kezemmel is megfojtánám őket... Adjanak egy revolvvert, lelövöm őket, sajnálat, büntudat nélkül...* Egy népet szabadítanak meg tőlük. Jogunk van a meggyilkolásukra. Mivel szakadatlanul jelen voltak valamilyen formában az életemben, szakadatlanul a meggyilkolásukat, az elpusztításukat akartam.”

Ez volt a nép titkolt életérzése? A gyilkosok cinkosaikká züllesztik alattvalóikat, azok végül őket pusztítják el? Vajon a rejtett ellenállás, a sanda dacolás is nem ilyen gyilkos öntudatot takart?

Egy család, az egész nép életébe a Történelmet építi be a házaspár kivégzése. Iszonyatos képek a televízióban – az elégtétel és a borzadás érzése az emberekben. Ha csak a diktatúráról szólna Kozma Mária regénye, itt lenne a kulminációs pont. De még csak a történet egyharmadánál tartunk. (Igaz, hogy egy regénynek nem okvetlenül a cselekmény legmagasabb hőfokán kell véget érnie, sőt...) A *Sárkányfogvetés* az egész korszak regénye. Ábrázolja, ki mondja – fontos erénye –, hogy Romániában Ceaușescu nélkül is a „csauszizmus” folytatódik. Nemcsak a szereplő személyekben, habár azokban is, de a közszellemben, az erkölcsi felfogásban, zül- löttésgben. Az 1989-es államcsíny vidéki forradalmi pillanataiban – azok csakugyan nevezhetők így – a tömeg erkölcsi nagyságát lát- hatjuk. A felelősök, haszonélvezők, helyi potentátók feldúlt lakásai- ból nem hordják szét, tehát nem elrabolják az összehordott ételmi- szereket – mikor a nép szó szerint éheznek –, a csalárdul szerzett értékeket, hanem használhatatlanná, értéktelenné rombolják őket. Utána azonban nem a megtisztulás következik, hanem a képmuta- tás, most még nagyobb arányokban és szálnalmasabb formában.

„Számomra toladó ez az ízléstelen buzgóság – mondja a hő- nő nagypapa az unokájának –, régi elvtársak, akik ateista nevelés- sel és annak pártos irányításával nyomorgattak bennünket, most érthetetlen buzgósággal mennek a vasárnapi misére, kalaplen- getve köszöngetve minden ismerősnek, s jó lassan sétálnak, hogy minél tovább tartson az útjuk, gyanítom azért, hogy minél többen lássák a templom felé haladásukban. Csak a vak nem látja, hogy ők most ájtatos hívő katolikusok, reformátusok és a többi.”

De hát mit várhatnának kortársaik ezektől a köpönyegfoga- tóktól, alakoskodóktól – akár önmaguktól –, mikor majdnem öt évtizeden át az erkölcs helyét az alattomoság foglalta el, mikor dicsőség dolga volt minden szép és nemes érzés megtagadása, a lélekirtás, a hazudozás? Csakhogy lehet-e mindezen torzulások ellen ugyanolyan eszközökkel harcolni, egyszerűen megfordítva az „előjeleket”?

Miként lehet egyáltalán? Kozma Mária humanizmusa nem hagyja tanácstalanságban vagy éppen kétségbeesésben olvasóit.

„Csak szeretettel és megértéssel – mondta anyám. – Gyógyí- tani kell a beteg lelket.”

Szeretet! Kozma Mária számára soha nem volt pusztán jelszó, pajzs, magyarázkodás, hanem pályáját végigkísérő lényeg, leg-

fontosabb írói üzenet, minden korban és minden élethelyzetben. A *Sárkányfogvetés* újólag igazolja, több mint két évtized múltán, azt az írói habitust, amely oly rokonszenves volt a diktatúra sorvasztó, torzító légkörében, mindezen rontásokkal szembeállítva *Köznapi irgalom* című kötetében. Az volt a második jelentkezése, pályaindító kötete a *Forrás*-sorozatban, Szócs István ajánlásával megjelent 1970-es könyve után. Amint a könyvről szóló hajdani recenziómban (*Lázadás a szeretetért, A Hét, 1981. július 17.*) írtam. „Kozma Mária úgy lázad a jogaiból kitudott szeretetért, hogy a hiányából fakadó tragédiákat villantja fel, rokonszenvvel az elbukottak iránt, de egy pillanatig sem szentimentális ellágyulással. Éppen ez döbbsent meg novelláiban, karcolataiban – nem a szánalmasan esendő ember hangja ez, hanem a figyelmeztető ítélkező: szeretet nélkül megfullad a lélek.”

Ez most is érvényes üzenet mindnyájunk számára.

(Kozma Mária: *Sárkányfogvetés*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2003.)

meg

X809

BEKE GYÖRGY

TÉNYEK A MÚLTBÓL

Am

A történelmet az emberiség folyamatában éli meg, de a történészek a múlt eseményeit többnyire a jövőből visszakövetkeztetve próbálják megérteni és értékelni. Nem biztos, hogy ez a módszer valóban segít feltárni az igazságot, és átlátni, hogy egy adott kor szereplői milyen ismeretek, értékek, célok, érzelmek és félelmek alapján hozták meg döntéseiket. A politikában mindig vannak alternatívák, a történész előtt azonban ezek már lezárultak, neki azt az egy döntést kell megértenie, amelyik valamikor a múltban valamilyen okból már megszületett. Ehhez azonban nem a jelen érdekeinek és félelmeinek, hanem a múlt szereplőinek megszólaltatása szükséges. A világnézeti és/vagy politikai alapú történetírásnál célravezetőbb a tényalapú történetírás. Ezért elsősorban olyan könyvek visznek közelebb bennünket a múlt eseményeinek megismeréséhez, melyek a kortársak adataira épülnek. Ez a megoldás, bár kézenfekvő, de mégsem általános.

Solymossy Péter *Magyar revízió svéd szemmel* című munkája eleget tesz ezeknek a kívánalmaknak.

Az általa vizsgált korszaknak és kérdéseknek meglehetősen nagy irodalma van, melyben a világháborúban és az azt követő politikai rendezésben különböző oldalon érdekelt nagyhatalmak forrásai és kommentárjai láttak eddig elsősorban napvilágot. Ezért különösen érdekesek a semleges szempontú kortársak eddig ismeretlen és publikálatlan megállapításai. Természetesen a semlegesség nem érdektelenséget jelentett, hiszen Svédország számára is nagyon nehéz volt a semleges pozíció megtartása. Semlegességét a szovjet rendszertől való idegenkedés és a német függés elutasítása jellemezte, de a háborúból való kimaradás szándéka és a német megszállás elkerülése praktikus szempontjait figyelembe véve, Németországgal szemben engedményekre kényszerült. Mint Solymossy Péter hangsúlyozza, szerencsésükre a svédek semlegessége sok szempontból a hadviselő felek érdeke is volt. Magyarország esetében, melynek politikájában, elsősorban Teleki Pál által képviselten, szintén a konfliktusok békés rendezése, békés revízió és a háborúból való kimaradás szerepelt központi politikai alapelvként, ez a szerencsés körülmény már nem állt fenn. Magyarország geopolitikai helyzete és gazdasági adottságai is előnytelenebbek voltak Svédországénál. További hátrányt jelentett, hogy Magyarország, hasonlóan szomszédaihoz, gazdaságilag fokozatosan függő helyzetbe került Németországtól. Eközben az első világháborúban győztes és 1938-ban a müncheni szerződést aláíró nagyhatalmak Németországgal és a vele gazdasági és politikai szempontból összekapcsolható más államokkal összefüggő álláspontja ugyanakkor alapvetően megváltozott. Több egymással összefüggő, néhány ponton ellentétes, más vonatkozásban egymást kiegészítő folyamat zajlott az európai politikában. A gazdasági át- vagy visszarendeződés, a kisebbségi kérdés stratégiai kérdéssé válása, a versailles-i békerendszer és a kisantant belső bomlási folyamata egyszerre váltak aktuálissá az 1930-as évek végén. A müncheni konferencia ezek közül szinte egyedül a német kérdésre koncentrált, és sokkal inkább Németország megbékítését, mint a versailles-i kudarc beismertését és egy új európai rendezés kezdetét célozta. A megbékítés azonban Münchenben és Bledben is, ahol a kisantant országok és Magyarország között folytak az Anglia és Franciaország által is támogatott tárgyalások, halálra volt ítélve. A Solymossy Péter által

a svéd vélemények alapján kirajzolt képből is nyilvánvalóvá válik, hogy a német és magyar érdekezésség többnyire csak látszat. Hitler ekkorra már abban a helyzetben volt, hogy mint Ausztria példája is mutatja, amire szemet vetett, azt elvette, s ha nem kapja meg, valószínűleg a Szudéta-vidékkel is ezt tette volna. A Bledben a kisantant és Magyarország között folyó tárgyalások sikere, ahol Magyarország a fegyverkezés területén elérte egyenjogúságát, és megegyeztek az egymás közötti konfliktusok békés rendezésében, Hitler számára azt jelentette, hogy Magyarország nem alkalmas katonai erőt Csehszlovákiával szemben. A német nemtetszést Weizsäcker külügyi államtitkár fogalmazta meg: „Mindazonáltal Magyarország lemondása arról, hogy Csehszlovákiával szemben erőszakot alkalmazzon (...) számunkra nem látszik kívánatosnak, különösen a jelenlegi pillanatban.” Ennek fényében még érdekesebbnek tűnik a Csehszlovákiával szemben magyar részről megfogalmazott revíziós törekvések módja és annak nemzetközi fogadtatása. A magyar tárgyalási alapról Torsten Undén budapesti svéd követ megállapította, hogy: „Magyarország álláspontja a cseh kérdésben következetesen abból indult ki, hogy az újrendezésnek az országban lakó kisebbségek önrendelkezési jogán és az egyenlő bánásmódon kell alapulnia”. Einar Hannings párizsi svéd követ pedig az ezzel kapcsolatos francia álláspontot minősítette megértőnek, sőt hangsúlyozta, hogy Franciaország gyakorlati szempontból a közös lengyel–magyar határ elérését, és ezáltal az egész rutén vidék birtokbavételét is megelégedéssel nézné.

Erdély helyzetének alakulását a svéd jelentésekben a szovjet és német hatalmi érdekek összefüggésében ismerhetjük meg. A döntőbíráskodással Churchill szavával „Hitler egyetlen csapással összetörte a Szovjetuniónak a balkáni hatáskörű befolyási szerződésre vonatkozó reményeit”, biztosította Németország számára a román olajat és a Szovjetunió hátában a stratégiailag fontos pozíciót szerzett, valamint átmenetileg megbékítette a magyarokat.

Rendkívül izgalmas az az elemzés is, amely a Jugoszláviával szembeni magyar politikát Teleki Pál egész külpolitikájának, illetve a szerb, horvát, szlovén politikai célokkal összefüggésben elemzi. A szerző által Churchilltól vett idézetekből mind a politikai irányvonal, mind kudarcának okai kiséjlenek: „A magyar miniszterelnök, gróf Teleki, állandóan azon dolgozott, hogy megőrizzen valamit országa cselekvőképességéből”. A német követe-

lések és a nyugati nagyhatalmak magatartása alapján viszont Churchill végkövetkeztetése az volt, hogy: „Így Magyarország választási lehetősége vagy egy hiábavaló ellenállás a német csapatok átvonulásával szemben, vagy nyíltan a szövetségesek ellen való fellépés és Jugoszlávia elárulása volt.”

Természetesen a kiragadott részletek csak adalékok ahhoz, hogy milyen elképzelést alakítsunk ki magunknak a könyvről. A szerző bevezetőjében Orwellt idézi: „aki a múlt, azé a jövő”. A megállapítás politikai színezete Orwell rossz tapasztalataira utal, és sejteti a múlt átírásának meg-megújuló igényét. Talán ideje, hogy a történelem kitörjön a politikának való megalázó alárendeltségéből. Mennél többet tudunk tényszerűen a múltról, annál nagyobb erre a remény.

(Solyomssy Péter: *Magyar revízió svéd szemmel. A szerző kiadása.*

Bp., 2000.)

BODONYI ILONA

~~X809~~ ✓ X791 (43)
cum

GOOD BYE LENIN!

Majd öt évtizeddel az 1956-os forradalom után az ünnepi megemlékezések szóvirágai között feltűnt egy mondat, amelynek igazságtartalma sajnos megkérdőjelezhetetlen. Dávid Ibolya tette szóvá, hogy a művészet a költészeten kívül máig adós maradt az események hiteles, művészileg is igényes ábrázolásával. 1989–90-ben bizony csalódottan kellett megállapítanunk, hogy az asztalfiókok üresek, sehol egy színdarab vagy regény, elfekvő forgatókönyv, amelyet a cenzúra áldozatának tekinthetünk. A dokumentumfilmeseken kívül az elmúlt évtizedben sem törődtek sokat filmeseink 1956-tal, s talán még kevesebbet a kelet-európai történelem legújabb kori fordulatával. Fekete Ibolya *Bolse vitája* volt talán az egyetlen alkotás, amelynek a szabadság röpke pillanatát *sikerült* kócosan, fésületlenül, mégis történelmi és művészi szempontból egyaránt hitelesen megragadnia. S voltak filmek természetesen, amelyek már a rendszerváltozás utáni évek kapkodó dezilluzionizmusát nagyították ki, de a magyar film és a közelmúlt történelmének hatvanas-hetvenes években oly szoros és eredményes kapcsolata az utóbbi években kétségtelenül meglazult.

Wolfgang Becker: Good Bye Lenin!
c. filmtétel

Talán e miatt a hiányérzet miatt is keltett nagy érdeklődést a német Wolfgang Becker filmje, a *Good bye Lenin!* A bemutatót megelőzően az Örökmozgóban *Volt egyszer egy NDK* címmel filmsorozatot mutattak be, olyan „klasszikus”, a kelet-német életformát bemutató vagy ahhoz szorosan kötődő filmekből, mint a *Go, Trabi go!*, *Solo Suny*, *A gyilkosok köztünk* vannak stb., s az Uránia moziban pedig kiállítás nyílt a hatvanas évek NDK-ját megörökítő fotókból, újságcikkekből a Nyílt Társadalom Archívum gyűjteménye alapján.

Wolfgang Becker filmje egyetlen sziporkázó ötletre épül: Christin Kerner nem sokkal azelőtt, hogy 1989 novemberében az NDK megnyitotta nyugati határait, egy utcai tüntetésbe keveredve infarktust kap, és kómába esik. Mire nyolc hónap múlva magához tér, a kapitalizmus már feltartóztathatatlanul bekebelezte az egykori Kelet-Németországot. A lábadozó asszonyt kímélni kell minden megrázkódtatástól, s mivel egyszer már Nyugat-Berlin miatt, – ahonnan férje sok-sok évvel ezelőtt nem tért vissza, magára hagyva őt két gyerekkel – súlyos depresszióba esett, gyermekei úgy döntenek, egyelőre nem tárják fel előtte a politikai-társadalmi-gazdasági változásokat. Hazatérésekor hálószobájában minden olyan lesz, mint régen.

A film két főhőse a beteg asszony és húsz-egynéhány éves fia, Alex, aki heroikus küzdelmet folytat, hogy édesanyja számára rekonstruálja a Németország újraegyesülése előtti állapotokat. Nincs könnyű dolga, mert tanárnő édesanyja párthú kommunista volt, buzgalma már-már terhes volt a tantestületnek, ahol már új szelek fújtak. Alex feladata viszonylag egyszerű, amíg csak a lábát kell lejárnia, hogy a városból egyre inkább eltűnő „echte” keletnémet élelmiszer-ipari termékeket beszerezze. Amikor már a szupermarketek nyugati árutól roskadoznak, állandóan csomagol, kukákból kibányászott befőttesüvegekbe, kávésdobozokba. A baj akkor kezdődik, amikor anyja szépen gyógyul, társaságra vágyik, szeretné maga körül látni a szocializmusban összekovácsolódott lakóközösséget, tantestületet. Az alkoholistává lett iskolai igazgatót, a kényszernyugdíjazott szomszédokat kell rávenni, hogy az anyának egy szót se, menjen minden, mint régen, a megszokott rendben. A tanítványok húsz márkáért még felkötik az úttörőnyakkendőt, és eléneklik a dalokat. Ráadásul a család is

bővült, egy nyugatnémet férjjelölttel, akinek a beteg nyugalma érdekében el kell sajátítania a keletnémet ifjúsági szervezet zsargonját.

Még szerencse, hogy az áldozatkész fiú eredeti szakmája tv-szerelő, így azután, amikor anyja már a külvilág híreire is kíváncsi, egy filmes ambíciókat dédelgető kollégájával híreket és aktuális műsorokat kezdenek gyártani. S ettől kezdve a vígjátéki szituációk keverednek a politikai kabaré elemeivel. Helyszíni tudósítás készül például arról, hogy a Coca-Cola kooperálni készül a lipcsei üdítőtitalgyárral, mert frissíteni kell az avult terméket. A film Martin Kukula operatőr friss, merészen csapongó kamerája jóvoltából amúgy is érzékelteti, hogy a mélyreható változásokból az emberek sokaságához a látszat jut el először, s a látszatnak is az az agyonmanipulált rétege, amely jótékonyan takarja a lényegét. Egy napon, amikor az őrizetlenül hagyott és az utcára merészkedő Kernerné szembesül a mindent elborító reklámok, óriásplakátok, valamint a nyugati gépkocsi csodák közvetítésével, a változásokkal, a kétségbeesett fiú újabb csavarral azt próbálja elhitetni anyjával, hogy a kapitalizmustól megcsömörlött nyugatnémetek ezrei lepték el Kelet-Berlint. Igazi szocialista emberként Kernernének remek ötlete támad, a menekültek megsegítésére felajánlják rég nem használt nyaralójukat. A család kiutazik a város közeli faházba, s ott az asszony, mert részleges amnéziája ellenére megérzi, hogy valami nagyon nem stimmel, bevallja gyerekeinek életük nagy titkát: apjuk nem egy nő miatt ment Nyugatra, hanem mert pártonkívüliként nem hagyták dolgozni s egy kongresszus alkalmával Nyugat-Berlinben maradt. Megbeszélték, hogy felesége majd utána megy a gyerekekkel, de az asszony nem merte vállalni a tortúrát, az útlevélkérelmek megalázó procedúráját, s félt az ismeretlentől. Maradt inkább, s férje három éven át érkező leveleit a konyhaszekrény mögé rejtette, s belemenekült az eszme szolgálatába. Bevallja azt is, hogy közel két évtizeden át ócsárolt férjére egyáltalán nem hagszik, s szeretné még egyszer látni az életben.

A szatíra finoman, a néző számára nem zavaróan, sőt átélhetően vált egynéhány percre drámára. Mert a hazugság, mint pók szövi a hálóját a család körül, s egyre inkább belegabalyodnak, legyen bármily humoros fordulatokkal teli az asszony látszatvilágának megteremtéséért vívott küzdelem. Sokáig bírja szusszal a ren-

dező a kettős feladatot, a vígjátéki fordulatok mögött éreztetni a család, legfőképpen a fiú drámai küzdelmét az anya életéért. Az asszony vallomása után viszont megbicsaklik a történet, hiszen úgy érezzük, aki átélte mindazt, amit elmesélt, s képes szembenézni saját hazugságra épülő életének csődjével, az képes lenne elviselni akár a teljes igazságot is. S a fiún kívül a család többi tagja is ezt érzi. Becker viszont fergeteges szatírában gondolkodott, s úgy is akarja befejezni filmjét. Nincs más megoldás az átélt katarzis hatására az anya újabb infarktust kap, s fia tovább gyártja az álhíradókat és megszervezi apja látogatását anyja betegágyánál. A film tehát úgy folytatódik tovább, mintha az asszony „megvilágosodása”, leszámolása élete nagy illúziójával nem következett volna be. Amennyire hiteles, hogy a lánya nem képes rá, hogy találkozzon az apjával, olyan melodramatikus a jelenetsor, amikor a fiú felkeresi apját, s megismerkedik féltestvéreivel. A fiú talán, mert érzi, hogy anyja már nem éli túl a második infarktust még megrendezi anyja számára a televízióban az NDK nemzeti ünnepét, családi verzióban, hogy mindenki jól járjon. Erich Honecker békésen visszavonul, s az állam vezetését Alex gyerekkori példaképének az első NDK úrhajósnak adja át. A rendező a történelem eme sajátos fordulatával kétségtelenné teszi, hogy az újraegyesítés, az első eufória után, amit hitelesen idéz meg a film a korabeli dokumentumokkal – nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Az 1954-es születésű Wolfgang Becker kellő tárgyismerettel, de a szükséges távolsággal tud viszonyulni az NDK-ban és az NDK-val történetekhez egyaránt.

Becker filmjében azonban szó nincs a német filmekben olykor feltűnő nosztalgiairól. A kommentárban, ami egyébként – sokszor didaktikusan – végigkíséri a filmet, egyértelműen fogalmaz: anyja egy olyan országért élt-halt, amely valójában csak az ő álmaiban létezett.

Ez a jelzett fordulatig, ahonnan már csak dramaturgiai erőszakal tudta a szatírárt folytatni a rendező, nagyon szórakoztató, mégis a lényegről beszélő film, korántsem hibátlan alkotás. Mégis nyolc kategóriában nyerte el a Német Filmdíjat 2000-ben, többek között a legjobb filmnek járó díjat és természetesen a közönség díját. Azt hiszem – anélkül persze, hogy ismerném a teljes mezőnyt –, hogy ez a díjeső nem annyira a film valós értékeinek, mint inkább annak a felfokozott várakozásnak köszönhető, amellyel a közönség és

a filmkritikusok is – egész Európában – várják azokat a filmeket, amelyek hozzá mernek nyúlni közelmúltunk és jelenünk traumikus történéseihez.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature] TÓTH KLÁRA

V. Gaipari G. Yánu
ÉV VÉGI POLITIKAI *an*

Az elemző hallgasson magánügyeiről, s ha lehet, lelke se nagyon legyen, mikor éppen elemez. Most azonban mégis panasszal kezd: szomorúan azt kell megállapítania, hogy az utóbbi két hónapban nem lát semmi igazán újat, nem lát olyan fordulatot, amire ez idáig ne utalt volna, s zavarja az a tudat, hogy ismételnie kell önmagát.

Pedig az előző áttekintés óta eltelt időszak nem volt éppen nyugodt. Éppen ellenkezőleg, szinte minden napra jutott olyan esemény, amely szinte kiprovokálta a figyelmet, vagyis a médiának bőségesen akadt harsánykodni- s a közvéleménynek háborognivalója. Tartalmi szempontból azonban mindez nem jelentett újdonságot: a K & H Bank brókercégenek ügyei nélkül is volt tudomásunk arról, hogy a kormányzó elitet szoros szálak kötik a pénzarisztokráciához (legfeljebb az nem volt nyilvános, hogy ebben kriminális elemek vannak), hogy ugyanez a közeg a véleményformáló körökkel is kifogásolható módon került kapcsolatba. A Deák-émlékünnepség botrányos epizódjai nélkül is tudtuk, hogy a szélsőjobb nem szereti a miniszterelnököt, aki a hozzá közel állókkal együtt nagyon is kedveli a luxust, s a maga igényeinek kielégítésében nem bántja, ha a számlákat közpénzből fizetik. (Gondolhatunk itt arra, ahogy álságos puritanizmusában saját otthonát fejlesztette rezidenciává, gondoljunk az egy évvel ezelőtti kormányzati autóbekészítésekre, közhivatalok pazarló felújítására.) Földézhethetjük az október 23-i ünnepeket, a kormányzati alamuszíságot, a Széna téren Orbán Viktort hallgatni összegyűlők impozáns tömegét. Mindebben nincs semmi igazi új. Nincs a költségvetési vitában sem, pontosan tudtuk, hogy a túlköltekezést megszorítások követik, s mivel szegény ember mindig több van, mint gazdag, működik majd a *fizessenek a szegények elve*. Ezt, a szociálpolitika megcsúfolásaként az egészíti ki, hogy a látványosan krízishelyzetbe jutottakat az ezért felelősök

*Vélemény a yoboktól
 elnyomásáról*

saját szociális érzékenységük miatti meghatottságukban könnyezve némi segéllyel életben tartják. Eközben a különféle nehézségek miatti felelősséget részben az előző kormányra, részben a (máskülönben meglehetősen elhanyagolt) uniós alkalmazkodás kényszerére hárítja. Mindebben azonban kizárólag azok a folyamatok tükröződnek, amelyekről az év folyamán már volt (bal)szerencsénk szót ejteni. Az év vége azonban azt sürgeti, hogy készítsünk valamiféle mérleget.

2003 elején már volt okunk az aggodalomra. A kormány hiányzó gazdaságpolitikája, illetve a gazdaság pártpolitikai szempontok szerinti kezelése (a minden racionalitástól elszakadt kampányígéretek teljesítése) miatti negatív folyamatokat már nem lehetett letagadni. (Ez a folyamat azóta tovább gyorsult, lásd az uniós országjelentést, hitelminősítések romlását.) Nyilvánvaló volt, hogy a kormányzati túlköltekezés terheit nem viseli el a költségvetés. Tudtuk azt is, hogy az elmérgesedett pártpolitikai harcok nem tompulnak, a közvélemény megosztottsága csakis mélyülhet, és láthatuk már, hogy a kormány működése több ponton ellentétes azokkal a demokratikus normákkal, amelyeket az elmúlt tíz évben maguktól értetődőnek kezdtünk tekinteni (a rendőrség politikai célú fölhasználása, a gyülekezési jog korlátozására irányuló szándék, a független vagy ellenzéki médiumok elleni támadások, a szólasszabadság korlátozására való törekvés stb.).

Azt is tudtuk, hogy a demokratikus rendszert éltető demokratikus reflexek, a demokrácia kultúrájának megerősödése a 2002-es választásokon és azokat követően is megtorpant. Már ismertté váltak azok a trükkök, amelyek de facto a választás tisztaságát sértették – azt, hogy ez de jure is megvalósult, az elmúlt hetekben tudtuk meg, amikor fény derült arra a példátlan botrányra, hogy az OVB 2002-ben, a két választási forduló közötti állásfoglalását felejtették el akkor kihirdetni, amikor annak még akár döntő jelentősége is lehetett volna. Mára azonban már a demecseri választáson is túl vagyunk, amit a 2002-ben bevált módszerek alkalmazásának választási csalásnak tekintése miatt meg kellett ismételni. (A botrányos történet részletei valószínűleg még sokáig a napi politika kedvelt hivatkozási alapjaként fognak szolgálni.)

Túl voltunk már az új kormánynak a lakosság fele számára amúgy is kétes legitimációját megrendítő D 209-es botrányon. Ez

pedig nemcsak a kormányfő, hanem a mögötte álló hatalmi csoportok mindegyike számára is súlyos ügy volt. A botrányt nem a demokrácia katarzisa, hanem kompromittálódása követte. 2002 nyarától nyilvánvalóvá vált, hogy az új magyar demokrácia olyan kompromisszumok jegyében fogant, amelyek következményeként nemcsak az antidemokratikus reflexekkel infiltrált pártállami társadalom terheit örökölte meg, hanem a diktatúra működtetésében érdekelt hatalmi csoportok közvetlen, valóságos és szimbolikus jelenlétét sem tudta sikeresen korlátozni. Az pedig, hogy a megújulását hirdető baloldal tudatosan egy egykori szt. (nem a szent, hanem a szigorúan titkos rövidítése!) tisztet jelölt miniszterelnöknek, azt is jelentette, hogy a demokrácia morális minimumát, a diktatúra veszteséinek elemi érzékenységét veszi semmibe a verbálisan az európai balközéphez igazodó politikát folytató csoport.

Ez a lépés olyan provokáció, amelynek a közéletet terhelő káros hatása mindaddig nem hanyagolható el, amíg a helyzet fennáll. A politikai erkölcs relativizálódása egy szokásrendjét, viselkedéskultúráját kereső demokráciában nem morális, hanem döntő fontosságú tartalmi kérdés. Ennek semmibevétele olyan inzultus, amely a teljes politikai szférát befolyásolja. Nemcsak a jobboldal tartóssá vált, de alapjában véve természetes sérelmi politikájában tükröződik ez, hanem – akár beismeri, akár nem – a baloldalt is súlyosan érinti.

Egyfelől elbizonytalanítja a valóban az európai szociáldemokrácia felé gravitáló, egyébként igen gyenge és a közvélemény számára alig látható köröket, melyek a párton belüli hatalmi harcokban minden összecsapásban alul szoktak maradni. Másfelől felbátorítja mindazokat, akik a korábbi hatalmi rendszerhez kötődve szereztek bármely területen (gazdaság, politika, kultúra, média) jogosulatlan versenyelőnyt – olyat, amelyet aztán a demokrácia feltételei között könnyedén megsokszoroztak.

Nem találunk olyan politikailag értelmezhető tényt vagy eseményt, amely ne kapcsolódna ehhez a gazdaságot, politikát, médiát, a társadalom minden szintjét és működési területét átszövő problémához. Ezen vajmi keveset módosít az a néhány gesztus, amely a közélet tisztulását a (máskülönben az e folyamatot személyével az egyenlők közt is elsőként akadályozó!) miniszterelnök úgymond a közélet tisztasága érdekében tesz (Kiss Elemér lemondatásának álságát Gyurcsány Ferenc kinevezésének valóssága tel-

jesíti ki). Azok a tézisek, hogy a jogi és erkölcsi kötelezettségek körül a kormánynak önmagára mindig a szigorúbbat kell alkalmazni, vagy hogy a kormánya tagjaira „a gyanú árnyéka sem vetülhet”, semmit sem jelentenek akkor, ha alkalmazásuktól éppen a legérintettebbeknek nem kell tartaniuk. Sőt, aki (Szili Katalin, János György) komolyan vesz valamit Medgyessy ilyen értelmű szavaiból, esetleg alkalmazásukra tesz javaslatot, igen hamar megfizet naivitásáért. Láthattuk azt is, hogy az ideák és a gyakorlat ütközések a hatalmi érdek és a pártfegyelem miként gyűri le a morális elveket, ha döntési kényszer alakul ki: a bűnbánó Szili Katalin magától értetődő természetességgel biztosította a sokadik gyanús ügylete miatt magyarázkodó Gyurcsány Ferenc interpellációjának csak az ő válaszában múló elfogadását.

Míndezeket a jogállamiság normáinak rendszeres támadása és a demokrácia különböző intézményei elleni támadások teszik teljesé. Ne tagadjuk, négy évvel ezelőtt, a polgári kormányzás idején egyes, kormány közeli körökben igen határozott törekvéseket láthattunk arra vonatkozóan, hogy a joghézagokat kihasználva szerezzenek gazdasági és hatalmi pozíciókat – azzal a nem titkolt céllal, hogy a társadalom szerkezeti egyensúlyzavarait a maguk oldalának pozícióját javítva korrigálják. Ezt a politikát ellenfeleik revánsvágya ma a jogrend fölruhásának igazolására emlegeti, s ennek jegyében kriminalizálja a közéletet. Ezt a törekvését a szemérmesen brókerbotránynak nevezett példátlan manipulációegyüttes felszínre kerülése egyenesen létszükségletévé teszi.

Korábban az efféle csaták legfőbb hadszíntere a média volt. Akkor úgy tűnt, hogy a közvélemény alakításában élvezett hegemóniát a baloldal elegendőnek tartja pozíciója megőrzéséhez. Az 1998-as csalódás azonban új módszerek bevetésre készíteti a mai kormányoldalt. Láthatóan úgy gondolják, hogy még egyszer nem engedhető meg az akkori kudarc, s ezért a demokratikus jogállamiság alapintézményeit is sértő módon totális háborút folytatnak az ellenzék ellen. Ennek része az a napi gyakorlat, ahogyan minden nem általuk kinevezett közhatalmi szereplőt (folyamatosan: Szász Károly, Pólt Péter, esetenként: Járai Zsigmond) támadják. A mai gondolkodásmód hátborzongató: hálát adhatunk az égnek, hogy a jogállamiság és a személyi biztonság alapértékei a mai konstellációban nem léphetők (nagyon) át. (Erről persze a Millenáris Park volt vezetőjének más élményei voltak.) Láthatjuk azonban, hogy

a hatalom birtokosait az „aki nincs velünk, az ellenünk van” hangoltság jellemzi. Ebbe belefér egy-egy oldalvágás a bíróságoknak és az Alkotmánybíróságnak, de akár a köztársasági elnöknek is.

Az elmúlt évtizedben kialakult határok szisztematikus átlépésével a hatalmon lévő koalíció a magyar politikai szerkezetet, pártviszonyokat is átalakítja. Miközben a kormányoldal pártjainak rivalizálása inkább csak látszat, az e pártok szavazótáborát, értékrendjét, elképzeléseiket tagoló törésvonal nem esik egybe a szervezeteket elválasztó határral. Ennél fontosabb, hogy az ellenzékbe szorult jobbközép a mindennapos sértések, a demokrácia fenyegetettsége miatt átalakulóban van. (Erre egyébként az ellenzéki pozíció amúgy is alkalmas.) A 2002-es választásokon a jobboldal szélén elhelyezkedő politikai erők közül a radikalizmusával korábban többször is kiugró népszerűségi mutatókat produkáló Kisgazdapárt – a lassanként már el is felejtett Torgyán József működésének következményeként – gyakorlatilag megsemmisült, a sokáig közéleti mumussá előléptetett MIÉP kiesett a parlamentből.

A két párt együttesen mindenképp legalább 10%-ot meghaladó számú törzsszavazójának jelentős részét azonban meg kell nyernie a Fidesz–MPSZ-nek ahhoz, hogy a baloldali kormányt le tudja váltani. Ez a kényszer önmagában is kiváltja retorikája változását. Ezt erősíti az az óriási társadalmi nyomás, amely az agresszív és provokatív baloldali hatalomgyakorlás miatt frusztrált, normális körülmények között mérsékelt polgári közvélemény fenyegetettségérzetéből fakadó radikalizálódása miatt jelentkezik. (Ez sem új jelenség, lényegében a választások óta folyamatosan tapasztalható.)

A feladat jól definiálható, de igen nehezen megoldható. A Fidesz stratégiának azt kellene kimunkálni, hogy miközben rákényszerül a szélsőjobboldal szavazóinak elhódítására, megőrizze a jobbközép centrum támogatását, sőt fölszívja, illetve visszahódítsa a kiábrándult balközép illetve liberális szavazókat. Eközben elképzelhető, hogy a megcélzott támogatói kör orientációjának (jobbra) mozdulásából következően a megszerezhető szavazatok számának alakulása bizonytalanabbá válik. A szélsőjobb szavazóinak megnyerése miatti engedelmények gyöngíthetik a polgári oldal választási esélyeit, mert a kiábrándult baloldali szavazókat csak a középre fordulás politikájával lehet elhódítani.

A közvélemény-kutatási adatok ezt az értelmezést támasztják alá: a mai jobboldali előnyt nem a jobboldal bázisának növekedése, hanem a baloldal támogatottságának csökkenése okozza. Nyilvánvaló azonban, hogy a már 2002-ben megismert brutális negatív kampány, a félelem-propaganda a csalódott közép-revolutákat ismét korábbi szimpátiájuknak megfelelő voksolásra ösztönözheti. (Láthattuk már, hogy a gátlástalan werberi kampánystratégia rendkívül eredményes lehet, ennek ellensúlyozására a közvélemény-kutatók által kimutatható népszerűségi mutatók terén a mainál lényegesen nagyobb előnyre van szükség a győzelem esélyéhez.)

Ráadásul úgy látszik, hogy maga a baloldal is éppen ezekben az érzelmi mozgásokban látja hatalma megőrzésének zálogát, és hatalmi helyzetében valósítja meg a „minél rosszabb, annál jobb” politika egy sajátos változatát.

A jobboldal ezzel szemben meglehetősen védtelen és kiszolgáltatott. Sajtójában meghatározó szerepet kaptak azok a publicisták, akik eleve sérelmi politikát folytattak, s akik a sokszor hisztérikussá váló kormányellenességük gerjesztette népszerűséget a jelek szerint többre tartják, mint a politikai hasznosságot. Ilyen körülmények között a politikai realizmus gyakran az árulás bélyegét kapja. Ez a hangadó csoport a demokrácia védelmében antidemokratikus eszközök alkalmazását sürgeti, a polgári eszmények sérülése miatt gyakran útszéli hangon tiltakozik. Mindez – ahogyan azt a közelmúltban lezajlott sajtóvita is jelezte – kifejezetten akadályává válhat a kormányváltáshoz szükséges jobboldali egységnek.

Pedig le kellene végre szögezni: a jobboldal tömegerejét nem a radikálisok adják. Azok a tömegmozgások, amelyekről a baloldalon illik rettegni, a mérsékelt, a centrumhoz közeli jobboldal önmegmutatását jelentették. Emlékezzünk arra, hogy a „*harag napja*”, a „*patakvér*”, a „*féregirtás*” jelszavai nem vonzottak soha igazi tömegeket. Antall József ravatalánál azonban százazrek tisztelegtek, a legutóbbi választások idején Testnevelési Egyetemnél és a Kossuth téren *nem* a radikálisok vonuláztak, és *nem* kaptak valódi tömegtámogatást a múlt évi hídlezárásakor sem. Sőt, az annak évfordulóján a magukat radikálisnak tekintők által várt százazreknek is csupán töredéke jelent meg – olyankor, amikor a kormánytal szembeni elégedetlenség már igen erőssé vált. A jobboldal

dal legfőbb gondja a bázisa és retorikája közt kialakult távolság. Az ebből adódó feszültség generálta változások jelenthetik 2004. igazi politikai izgalmaikat.

GÁSPÁR G. JÁNOS

Kereslet-Bárczy
Szabócs (73) 320

HITEK ÉS TÉVHITEK AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKRÓL*

Az elmúlt évtizedekben, de különösen a kétpólusú világ felbomlása óta a politikusok, a nemzetközi kapcsolatok szakértői és a közvélemény egyaránt keresi az igazodási pontokat, és az új világrend természetének meghatározásán fáradozik. A korábban egyértelműnek hitt status quót immár egy bonyolultabb rendszer váltotta fel, amelyhez szemmel láthatóan képtelen hideg fejjel viszonyulni a nemzetközi s benne a magyar közvélemény.

Ennek az új világrendnek a középpontjába az Amerikai Egyesült Államok, mint a hidegháborút úgymond megnyerő hatalom került. Befolyása, gazdasági és politikai súlya jelenleg kihívók nélküli, egyedülálló, de nem kizárólagos. Az egyesült Európa és részben Kína, illetve Japán, más-más okból és itt nem részletezendő szempontok miatt, olyan központok, amelyek fenntartják a versenyhelyzetet a nemzetközi porondon. Az USA tehát a maga nemében különleges szereplő, ám politikájának kialakítását és érvényesítését nem képzelheti el egyoldalúan, hanem csak a nemzetközi egyeztetési mechanizmusokon keresztül, multilaterális alapon. Ez nemhogy természetes, de egyenesen következik is abból a tényből, hogy az USA demokrácia, méghozzá nagyon sajátosságosan az: alapítóinak eleve az volt a szándéka, hogy az adott kornak megfelelő, legteljesebb mértékben megvalósuló demokráciát hozzanak létre. A demokrácia születése az Egyesült Államok esetében tehát elhatározott döntések eredménye volt. Az idők folyamán a demokrácia fogalma és gyakorlata ebben az országban is természetes módon változott, s ez a változás legalább annyira volt eredménye, mint oka más országok demokratikus változásainak.

* A tanulmányban foglaltak a szerző magánvéleményét tartalmazzák.

3

A demokrácia természetesen tökéletlen társadalmi forma, de az USA az egyetlen olyan ország, ahol a szabadság-egyenlőség-testvériség ethoszát eddig egyetlen komoly politikai erő sem kérdőjelezte meg, illetve nem törekedett az ezzel kapcsolatos széles körű egyetértés felrúgására. Az Egyesült Államok súlyos válságokon ment keresztül létrejötté óta, történelmét nem egy kevéssé dicsőséges vagy kifejezetten dicsőítő esemény terheli, ám mindezek olyan jelenségek, amelyek csak más demokráciák, illetve az emberi természet és jellem egyidejű elemzése mellett értékelhetőek tárgyilagosan.

Ezt a tárgyilagosságot hiányolhatjuk ma a nyilvános vitákból. Az USA-hoz politikai és társadalmi döntéshozók és befolyásolók nem viszonyulhatnak sommásan, egész egyszerűen azért nem, mert a világ legnagyobb hatalmáról van szó, amelyik így vagy úgy, de komoly hatást gyakorol minden állam politikájára. És azért sem, mert egyik ország sem büszkélkedhet csak hősiességekkel, hanem minden nemzet ugyanúgy felírta magát a történelem fekete lapjaira, mint a fehérekre. Az USA éppoly bonyolult és sokarcú képződmény, mint Magyarország vagy Európa.

Kifejezetten szűklátókörűségekre vall, és káros következményekhez vezet, ha nem törekszünk mélyebb elemzésre ebben a relációban; kötelességünk a nemzetközi kapcsolatokat, jelen esetben az Egyesült Államok szerepét s hozzá való viszonyulásunkat úgy vizsgálni, hogy alaptételnek tekintjük a magyar nemzeti érdekek képviselését. Ha a vizsgálat során mindig saját nemzeti érdekeinkből indulunk ki, akkor két legyet üthetünk egy csapásra: egyrészt hozzájárulunk saját kultúránk további gazdagításához és politikai-gazdasági gyarapodásunk növeléséhez, s ezzel egy időben, az előbbiekkal szoros összefüggésben megtartjuk, illetve növeljük mozgásterünket térségünkben és a tágabb nemzetközi közösségben. Más fogalmakkal: sikerünk titka a magunk és a világ ismerete, karakán kiállásunk, mások értékeinek és érdekeinek tiszteletben tartása és azoknak a magunk értékeivel és érdekeivel való összeegyeztetése által.

Miért szükséges és lehetséges a fentiek elérése? Azért, mert a magyar nemzeti érdekek ugyanúgy nem önmagukban léteznek és értelmezhetőek, mint ahogy egy ember életét és pályáját sem ragadhatjuk ki abból a közösségből, amelyben él, dolgozik és alkot. Ez az emberi lét egyik fontos ismérve.

Azért is fontos a mélyebb elemzés, mert a közelmúltban hirtelen terjedtek el leegyszerűsített, közhelyszerű és hamis képzetek az Egyesült Államokkal kapcsolatban. Ezek az USA jelentősége folytán súlyosan káros következményekkel járnak. A sommás ítéletalkotás az alapvető ismeretek hiányáról tanúskodik. Mindennek következménye az, hogy rossz reakcióink rossz viszontválaszokhoz vezetnek, ami által a közhelyszerű, hamis USA-kép megerősödni látszik. Ezáltal tovább hiszterizálódik a közélet, bezárulunk saját helytelen feltevéseinkbe és következtetéseinkbe, s belekergetjük magunkat a hamis üldöztetés, mártírium és kiszolgáltatottság egy újabb mítoszába. Itt az ideje, hogy a két pólus: a meghunyászkodás és a kurucos tagadás végletei között megtaláljuk a középutat.

Azt hiszem, elég idő volt arra, hogy őszintén vagy hamisan keseregjünk-rágódjunk bajainkon, s itt az alkalom, hogy öntudatosan, hideg fejjel, nemzeti érdekeinket mindenkor szem előtt tartva, ha kell pragmatikusan és mindenkor józanul elemezzük a világot, az Egyesült Államokat, szűkebb környezetünket és benne saját mozgásterünket.

Az alábbiakban néhány olyan hit és tévhit bemutatására vállalkozom, amelyek talán segítenek árnyaltabb képet alkotni az USA szerepéről, törekvéseiről és Magyarország Egyesült Államokhoz való viszonyáról.

A félelem és a féltreértések alapja az alábbi állítás: az Egyesült Államok birodalom, XXI. századi Róma, amely a világ meghódítására törekszik.

Ez az állítás teljesen hamis.

A Róma-analógia újabban elég gyakran felmerül nemcsak európai elemzők, hanem az amerikai értelmiség vitáiban is. Akik ezt a tetszetősnek tűnő, valójában demagóg párhuzamot használják, azok a Római Birodalom történelmének nyilván hanyatló korára utalnak, hiszen azt akarják bebizonyítani, hogy az USA dekadens hatalom, amelyik „túlnőtte” magát, nem tudván kezelni saját erejét, s lépéseinek következményeit.

Mindez kevésbé állítható a mai Egyesült Államokról.

Az USA nem tekinthető birodalomnak olyan értelemben, mint az ókori Róma volt, nem kívánja területét növelni, és nem szándékozik egyetemessé tenni társadalmi és politikai berendezkedését a világban. Ha az ember csak néhány kutatóintézet és bizonyos politikusok megnyilatkozásait olvassa, hallja, akkor gyorsan vissza-

utasíthatja állításomat. Csakhogy az Egyesült Államok nem néhány elit kutatóintézetből és nem egy maroknyi politikusból áll, hanem kétszáznyolcvanmillió emberből, akiknek túlnyomó többsége a nagyvárosokon és a nagypolitika, a nagyvilág eseményein kívül él. Őket – az amerikai politika minden exkluzivitása ellenére is – jelentős számban képviselik olyanok, akik inkább a befelé fordulás hirdetői, vagyis azt mondják, hogy az USA minél kevésbé vegyen részt a világ ügyeinek intézésében és sokkal inkább foglalkozzon saját magával, saját polgárainak boldogulásával. Ne feledjük, hogy többek között Európa is arra figyelmeztette az akkor frissen elnökké vált George W. Busht, hogy az általa hirdetett izolacionista politika milyen óriási veszélyekkel járhat. 2001. szeptember 11-e nagyot fordított az amerikai elnök és kormányzat gondolkodásmódján, s most éppen ezt kérjük számon rajtuk.

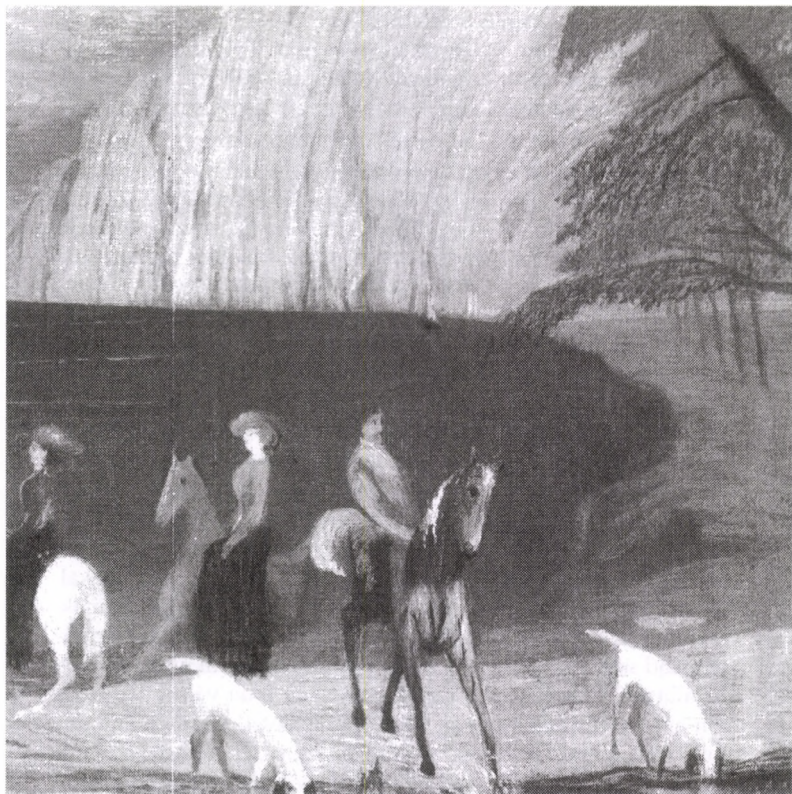
A befelé fordulás elvét vallók többször voltak hatalmon Washingtonban: ismert például, hogy hiába szólította fel Kossuth az Egyesült Államokat európai szerepvállalásra, ezt nem sikerült elérnie. Ugyanígy nem játszott az USA markáns világpolitikai szerepet a XX. század elején, s a be nem avatkozás politikáját mi, magyarok is többször számon kértük már ezen a hatalmas országon. Éppen ezért mi, magunk is legyünk következetesek: döntsük el, hogy mit, pontosabban mikor mit várunk el szövetségünkötől; tudjuk, hogy mikor és hogyan támadjuk az USA beavatkozás politikáját, s emlékezzünk arra, hogy éppen ennek hiányát mikor és miért kifogásoltuk. Bírálhatunk nagyon is lehet jogos és időszerű, csak éppen legyünk igényesek annak megfogalmazásában.

Ha nem hódító hatalom az Amerikai Egyesült Államok, akkor micsoda, és miért tekintenek rá annyian ellenszenvvel?

Az USA szuperhatalom, amelyik expanzív politikát folytat és nemzeti érdekeit követve kívánja befolyását érvényesíteni globális méretekben. Az expanzió nem hódítás, a befolyás érvényesítésére való törekvés nem leigázás.

Minden élő szervezet növekedésre van ítélve, kódolva.

Eszközeink és mozgásterünk természetesen más és más, de nem annyira, mint szeretnénk hinni. Országok tömegei bizonyították a történelemben, hogy amikor nagyok voltak, semmivel sem voltak különbek, mint a ma nagy államai. Érdemes erre is emlékezniük azoknak, akik az iraki háború kapcsán előszeretettel oktatják ki egymást.

TENGERPARTI SÉTALOVAGLÁS (RÉSZLET)

Számos jel utal arra, hogy az Egyesült Államok hanyatló korban van: szociális ellátórendszerének hiányosságai, az állami oktatás gyakran elégtelen színvonala, a bírói döntésekben sokszor visszatükröződő szélsőséges gondolkodásmód, a politika egyes területeinek kizárólagossága stb. mind azt mutatja, hogy az „amerikai álommal” komoly problémák vannak. Ezeknek csak egy része tekinthető rendszerspecifikusnak, túlnyomó többsége a nyugati civilizációra általában jellemző tünet. Illúzió lenne azt hinni, hogy a dekadencia az USA esetében hirtelen összeomlás formájá-

ban tetőzik majd valamikor belátható időn belül. Egyrészt ezt megjósolni ma lehetetlen. Másrészt nincs még egy olyan ország a világon, amelynek olyan rugalmas üzleti és szellemi képességei lennének, mint az amerikaiak, s ahol az emberek is ugyanolyan mobilisak és rugalmasak lennének, mint ebben az országban. Ez a mobilitás és rugalmasság nem csak egyedülálló módon vonzza a világ anyagi és szellemi tőkéjét, hanem hihetetlen alkalmazkodóképességet is jelent; ezért legyünk igen óvatosak és szkeptikusak az USA „végének” jóslataival kapcsolatban. Emellett ne legyünk saját magunk ellensége sem: biztosak lehetünk ugyanis abban, hogy Amerika hanyatlása az ismert okoknál fogva az egész úgynevezett nyugati demokratikus világ hanyatlása is lenne! Az expanzió és érdekérvényesítés politikája az Egyesült Államok esetében gyakran használ agresszív eszközöket. Ez természetesen igaz. Minden olyan területen, ahol az USA nemzeti érdekeket definiál, igyekszik is azokat elérni. Úgy, ahogy egy vele egyenlő súlyú kihívók nélküli állam teszi. Abban az esetben, ha úgy érzékeli a világ, hogy az agresszív magatartás egyben illegitim is, akkor ebből a súlyos helyzetből következtetéseket kell levonni. A politika esetlegesen illegitim volta demokráciaellenességet, a jogállami normákkal való szembenállást jelent. Ilyen esetben a világ demokráciáinak ezt ki kell mondaniuk, rögzíteniük kell a tényeket megalkuvás nélkül, majd szövetkezniük kell, hogy az antidemokratikus agresszort megállítsák. Tartok attól, hogy legutóbb az iraki válság kapcsán nem azért nem tettek így az USA politikájával szemben álló demokráciák, mert nem volt meg ehhez az erejük, hanem azért, mert a kérdés lényegesen bonyolultabb és árnyaltabb annál, mintsem hogy a legitim–illegitim, fekete–fehér, jó–rossz párhuzamát lehetne rá alkalmazni.

Ahhoz, hogy az USA nyomásgyakorló, gyakran agresszív magatartását kezelni tudjuk, mindenekelőtt meg kell ismernünk az Egyesült Államok nemzeti érdekeit, illetve ezzel párhuzamosan sajátunkét is. Ha ezt a két feladatot elvégeztük, akkor az összehasonlítás és összeegyeztetés fázisa következik. Ennek során azt vizsgáljuk meg, hogy egymás érdekei hol találkoznak, s ezeken a találkozási pontokon mikor egyeznek és mikor ütköznek az érdekek. Ezt követően a megfelelő stratégiákat és taktikákat választjuk meg, valamint kiválasztjuk az érdekérvényesítés alkalmas eszközeit.

Ha a fentieket elfogadjuk, akkor könnyen beláthatjuk, hogy az USA a misztifikációval éppen ellentétes módon: alig tud unilaterális módon cselekedni. Ha ez nem így lenne, akkor esetleg már régen megtörtént volna az iraki háború és egy sor másik katonai beavatkozás, de akkor egészen másként festene a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások rendszere és menete is. Egy birodalom karmester és zenekar is egyben. Az USA a legjobb esetben is csak a legfontosabb karmester a sok közül, és bár jó néhány muzsikusa játszik a zenekarban, az egész zenekar mégsem az övé.

Még egy illúzióval számoljunk le az unilateralizmus mellett: azaz, hogy érdeke lenne egyáltalán az USA-nak a birodalmi szerep. Az ilyen szereposztás nemcsak anyagilag, de erkölcsileg sem lehet józan ember vagy csoport érdeke. A globalizáció mindent integráló jellege nemhogy nem oldotta fel a nemzeti és kulturális sajátosságokat, hanem folyamatosan erősíti azokat. Például – s erre a következtetésre legújabb amerikai kutatások jutottak, de mi, magyarok is régóta hangoztatjuk – az autonómiák soha nem játszottak még olyan stabilizáló szerepet, mint manapság, s éppen a kisebb csoportok, nemzetek, etnikumok erősödése által erősödik az integrációs folyamat, hiszen ezáltal érzik magukat az egyének biztonságban, s tömörülnek könnyű szívvel nagyobb egységekbe, ahol boldogulásukat jobban biztosítottak látják. Tehát sajtáságos módon: a globalizáció sikerének kulcsa az egyének és csoportok autonómiája, egyedi jellegének fenntartása és tovább erősítése. Akik a globalizációban és az USA-ban az uniformizálás folyamatát és veszélyét látják, azok tévednek – a felszín alatti tények ellentmondanak ennek.

A globalizációra sokan – főként és mindenekelőtt, de nem kizárólagosan a társadalom problémáira valódi válaszokkal nem rendelkező populisták és demagógok – úgy tekintenek, mint egy tárgyra, ami vagy tetszik, vagy nem. A globalizáció valójában a nyugati társadalomfejlődés egy szakasza, folyamat, jelenség-együttes, olyan, mint az ipari forradalom volt. Ennek egyes következményeit lehet szeretni vagy nem szeretni, de a globalizációt magát jónak vagy rossznak minősíteni értelmetlen és értelmezhetetlen. Hiszen meg lehet-e tiltani egy elmének, egy kutatónak, hogy tovább kutassa a számítástechnikai rendszereket, tovább gondolkozzon különféle természeti vagy társadalmi folyamatokon? A gondolkodásnak az eredménye ma a különféle rendsze-

rek eddig nem tapasztalt mértékű összekapcsolódása, további kiterjedése, s ez pozitív és negatív következményekkel ugyanúgy jár, mint előbbi korok felfedezései, technológiai és intellektuális fejlesztései. Micsoda változás, örömműnep és felzúdulás kísérhette a tűz alkalmazását, megszelídítését (s hányan haltak meg miatta), a postaszolgálat kiépítését, vagy a vasút, mint népszerű közlekedési és szállítási eszköz megjelenését! Mennyi érdek és ellenérdek fűződött mindezekhez! Néhány embert megégettek addig, míg az autodafék bajnokai a maguk javára aknázták ki a földrajzi felfedezések következményeit. A példákat még tovább sorolhatnánk.

A globalizáció tehát fejlődési szakasz történelmünkben, megálíthatatlan folyamat, amellyel kapcsolatban egy fejfájásunk lehet csupán: hogyan tudjuk leginkább a magunk javára fordítani, pontosabban: hogyan tud Magyarország minél több előnyt kovácsolni adottságaiból, lehetőségeiből?

A kérdésre adandó részletes választ nem itt kell megadni. Azt azonban leszögezhetjük, hogy nyertesek csak úgy lehetünk, ha tényleges előnyeink mellett látszólagos, és korábbi korokban időnként tényleges, hátrányainkat is előnyünké változtatjuk. Országunk kis földrajzi mérete, relatív nyersanyaghiánya, geopolitikailag nyitott helyzete mind előnyt jelenthet akkor, amikor a technológia és a tudás játssza a főszerepet a világban. Sokszínű kultúránk, nyelvünk társadalmi összetartó ereje, regionális ismereteink és alkalmazkodóképességünk mind sikerre ítéel bennünket. A sikert persze sokféleképpen lehet értelmezni, ez a nemzeti érdekek meghatározásától is függ. Minimális siker az, ha az emberek jól érzik magukat hazájukban, erkölcsi és anyagi értelemben is tudnak gondoskodni magukról, családjukról, közösségükéről, gyarapodni akarnak és tudnak. Valószínűleg minden nemzet, minden korban leginkább hasonlóan „egyszerű” sikerre vágyott.

A globalizáció azt is jelenti, hogy a fenti siker játékerét, játékszabályait egyre kevésbé lehet kisközösségen belül biztosítani. Ezért is értékelődtek fel a különféle regionális és globális fórumok, ahol az érdekegyeztetés és -érvényesítés ugyanúgy zajlik, mint egy-egy ország szintjén. Lehet szeretni vagy nem szeretni azt, hogy az élet legkülönbélebb, a magyar embereket egyaránt, egyénileg is érintő kérdéseiről időnként nem nemzeti fórumokon

születnek döntések, de ettől ez még tény marad. Az, ha állandóan azt hangoztatjuk, hogy ez mennyire rossz és helytelen így, ahhoz vezet, hogy nem tudunk teljes értékűen részt venni ezekben az egyeztetésekben, s miközben azt hisszük, hogy a befelé fordulás politikájával magunkat erősítjük, valójában gyengítjük közösségünket, nemzetünket.

Éppen ezért öntudatosan, kis nemzetekhez méltó módon, a világot másokhoz képest lehetőleg jobban értve és ismerve kell tudnunk összeegyeztetni saját érdekeinket másokéival. Ebben a folyamatban az Egyesült Államok kitüntetett szerepet játszik.

Korábban arra a következtetésre jutottunk, hogy az USA komoly és kifinomult nyomásgyakorlási technikákkal rendelkezik, és ezeket használja is ott, ahol érdekeinek érvényét kíván szerezni. Kutatóintézetek hosszú sora boncolgatja nyilvános tanulmányokban Washingtontól Los Angelesig ezt a kérdést, s az USA hivatalos képviselői és az onnan érkező üzletemberek egyaránt köntörfalazás nélkül ki szokták fejteti álláspontjukat. Nagy tévhit, hogy az amerikaiaknak nem lehet, vagy úgymond „veszélyes” felvetni bizonyos kérdéseket. Az amerikai diplomáciai és üzleti szemlélet lényege a vállalkozó szellem, a gyorsaság és rugalmasság s a célratoró magatartás, ez pedig nem fér össze a barokkos szófordulatokkal és az időt rabló magyarázatokkal. Ha valakikkel lehet nyíltan és egyenesen beszélni, akkor azok az amerikaiak.

És nem csak lehet, hanem kell is.

Az egyenesség, őszinteség és keménység tekintetében természetes módon elvárható a kölcsönösség. Nem lehet úgy hatékonyan képviselni saját érdekeinket, ha félelemből, hamis kisebb- vagy éppen felsőbbrendűségi érzéstől vezéreltetve nem mondunk ki bizonyos dolgokat. Ha meg sem próbáljuk tárgyilagosan, következetesen és keményen képviselni érdekeinket, akkor nem is érünk el eredményt, és nem is fognak tisztelni sem. Tudnunk kell természetesen, hogy adott kérdésekben milyen súlyú érveket tudunk szembeállítani az amerikai érvekkel, ehhez viszont elemeznünk kell az adott problémákon kívül saját és tárgyalópartnerünk mozgásterét is. Ezen a ponton jutunk vissza az érdekekről korábban írottakhoz. A kemény és gyakran agresszív amerikai magatartásra a válasz a kemény, ám mindig következetes magyar érvelés lehet, nem pedig a megadás vagy gögös és sértődött szembefordulás. Mindkét utóbbi magatartás nevetséges és ostoba: az előbbivel élőket legfel-

jebb használják és kihasználják, ám nem szeretik és nagyon ritkán jutalmazták, ha egyáltalán, az utóbbival szemben pedig még agresszívbabak és valóban ellenségesek lesznek.

Nagy tévhit az is, hogy az amerikaiak „szeretnek” vagy „nem szeretnek” valakit. Egyrészt ilyen egységes amerikai álláspont nincs. (Még például olyan ország esetében sem, mint Kuba.) Másrészt egy ország elítje, főként egy nagy országé, nem vagy csak ritkán engedheti meg magának a doktrinerséget. Ha így tesz (erre is akad példa a történelemben, így Amerika esetében is), akkor a megalkuvás vagy a kalandorság kockázatát vállalja. Hasonlóképpen a magyar történelem legsikeresebb uralkodói, államférfiai mindig tudtak okos kompromisszumokat kötni ott, akkor és annyiban, ahol, amikor és amennyiben erre feltétlenül szükség volt. Ha túlteljesítettek, vagyis a kompromisszumok opportunizmusná fajultak, vagy éppen a teljes elutasítás álláspontját követték, akkor annak mindig bukás volt a következménye. A pozitív példák közül gondoljunk csak a középkori Erdélyre vagy a XIX. század Magyarországnak felvirágzására, az ebben közreműködők magatartására. Mindez persze nem zárja ki azt, hogy elnyomó diktatúrák idején ne lenne szükség arra, hogy időnként kompromisszumoktól mentesen politizáljunk, vállalva akár a harcot, a személyes szabadság feláldozását is.

Le kell számolni azzal a tévhitel, hogy begubózva, virágnyelven megfogalmazott üzeneteket kell küldenünk környezetünknek és a nagyhatalmaknak, s ha frusztrációnk már nagyon felhalmozódott, akkor legfeljebb „jól odamondunk”. A félelem ugyanúgy nem vezet eredményre, mint a vakmerőség: a helyes út közepén van.

További tévhit, hogy az amerikai külpolitikát alapvetően egy-egy csoport (a közhiedelem szerint ma a neokonzervatívok csapata) alakítja. Ellenkezőleg: az elemzés és a tapasztalat azt mutatja, hogy a jelenlegi amerikai elnöktől mi sem áll távolabb, mint egy-egy kérdés intellektuális fejtegetése, vagy a konzervatív és neokonzervatív felfogások közti különbségek boncolgatása. Ez valószínűleg nagyon kevés hivatalban lévő elnökre volt igaz. Egy ország vezetői naponta kénytelenek egy sor gyakorlati kérdésre igennel vagy nemmel felelni, így a döntéseket kifejezetten meggátolhatják az azokat megelőző mély, értelmiségi viták. Amerikában sokkal kisebb a befolyása az értelmiségnek a nagypolitikai döntésekre, mint Európában, ahol egy-egy újságíró, író vagy törté-

nész néha a napi politika aktív szereplőjévé tud válni, miközben nem osztozik a hatalommal együtt járó felelősségben.

A különféle politikai, biztonságpolitikai, gazdasági érdekcsoportok természetesen deklaráltan is léteznek az Egyesült Államokban, komoly lobbitevékenységet folytatnak, néha nem válogatva az eszközökben. Ám ha csak az iraki háborút vesszük példának, akkor azt látjuk, hogy annak magyarázatát, okát legalább annyi konzervatív vagy liberális érv támasztja alá, mint amennyi neokonzervatív, s ugyanilyen eklektikus a bírálók össze-tétele is.

Itt egy újabb tévhitre bukkanunk: arra, hogy túlmisztifikálnak tekintjük a nagyhatalmi döntéseket, mintegy „lefüggönyözött szobákban” kiagyaltaknak. Ám meggyőződésem szerint, ha vannak is lefüggönyözött szobák, a cselekvési tér bonyolultabb, s a politikus jóval esendőbb annál, mintsem hogy mindent aprólékosan meg tudna tervezni, majd így kitalált terveit pontosan végre is tudná hajtani. Magyarországon is láthatjuk, hogy mennyi érdekcsoport él és küzd egymás mellett és gyakran ellen, hogy még kisebb közösségekben sem maradnak titokban fontos kérdések, ezért a James Bond-i romantikus álmok és a kalandos összeesküvés-elméletek valójában a nem-cselekvés öngazolására szolgálnak.

További tévhit, s erre korábban már utaltam, hogy az USA ideológiai világhegemoniára törekszik. Véleményem szerint az Egyesült Államok ott hangoztatja saját értékeinek fontosságát, ahol ehhez regionális vagy helyi politikai és/vagy gazdasági érdeke fűződik, s ahol érdekeinek érvényesítését kivitelezhetőnek látja. Bizony itt működik a belátás az amerikai politikában. Az a belátás, hogy például Észak-Korea esetében nem alkalmazhatóak azok az eszközök, mint amelyek a Közel-Keleten használatosak, Kína viszonylatában különleges kompromisszumok kötendők, olyan ország esetében, mint Magyarország, nem vezethető be a vízummentesség, mert nem kell bevezetni, míg pl. Mexikó más elbírálás alá esik, a hatalmas afrikai kontinens jó esetben is csak az AIDS-szel vagy némely tömegmészárlással kapcsolatban említetik stb. A példák sokaságát lehetne még felsorolni.

Ha azonban az USA ideológiai világhegemoniára, egyeduradalomra törne, akkor nem tenne a fentiekhez hasonló megkülönböztetéseket. Meg kell ismernünk, meg kell tanulnunk, hogy ki, hol és mikor választja a pragmatikus utat, s hideg fejjel mérlegelve

kell megtalálnunk nekünk is a legmegfelelőbb válaszokat, s el kell kerülnünk a siránkozást és az agresszív elutasítást.

Utolsóként a legfontosabbról kell szólnunk, az érdekazonosságról. Szilárd meggyőződése, hogy a transzatlanti viszonyrendszerben alapvetően a közös értékek talaján állunk, és nagyságrendekkel nagyobb közöttünk az érdekazonosság, mint az érdekellentét. Külön tanulmányt kíván azoknak a kihívásoknak az elemzése, melyek Magyarországot és szövetségeseit éri a 21. században. Komolyabb vizsgálat nélkül is megállapíthatjuk azonban, hogy ezekkel a kihívásokkal egyedül egy ország nem tud megbirkózni. Szövetségesekre van tehát mindnyájunknak szüksége, s legfontosabb, hogy keressük a közös alapokat a további együttműködéshez.

Akár a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatokat, akár az energiagazdálkodás kérdését, akár a terrorizmus veszélyeit vesszük számba, rájövünk arra, hogy Magyarországnak is nagy léptékekben, széles körű kitekintéssel kell gondolkodnia. Tagságunk az Európai Unióban ténykérdés, minden előnyével és hátrányával együtt. Európa azonban ugyanúgy rá van szorulva szövetségesek támogatására a fentebbi és más kérdésekben, mint ahogy az USA sem tud egyedül cselekedni. Kulturális gyökereink azonos, ráadásul egymás legfontosabb kereskedelmi és befektetői partnerei vagyunk; mindez azt bizonyítja, hogy Európának az USA és az Egyesült Államoknak Európa a legtermészetesebb szövetségese. Az érzelmi kirohanásokat közéleti szinten mellőzve, el kell mélyíteni ezt a szövetséget: a következetes, értékelvű érdekpolitika már önmagában biztosítja az egyenlőséget a szövetséges felek között. Súlyos tévhit, hogy Magyarországnak az Európai Unió mellé kellene állnia az USA ellenében, vagy fordítva. Ha van is szembenállás, akkor az csak bizonyos területeken létezik (pl. Irak vagy egyes kereskedelempolitikai problémák), nem pedig általánosságban. Konkrét kérdésekben kell tehát egyeztetni álláspontunkat a szövetségen belül, aztán pedig ugyanúgy a saját nemzeti érdekeinknek megfelelő döntéseket kell hoznunk, mint ahogy ezt a franciák, a németek, a csehek, a britek vagy az amerikaiak teszik.

A külpolitikában mindenekelőtt nemzeti konszenzusra van szükség; de legyünk szerényebbek: a nemzeti konszenzus kialakítása iránti igényre. Ez sokkal könnyebb feladatnak tűnik, mint az

s még az sem mondható, hogy ezek legalábbis részben sohasem valósultak meg. 1850-ben Victor Hugo azt mondta, hogy eljön majd az a nap, amikor két nagy csoportja az országoknak, így az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Egyesült Államok az óceán felett fogja majd nyújtani egymásnak kezét.

Az Európai Konvent által kidolgozott alkotmánytervezet jövője mitőlünk, európaiaktól függ, az, hogy a jövő ismeretlen, nem ment minket fel attól a kötelességtől és felelősségtől, hogy világos jövőképet alakítsunk ki, és az eseményeket erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten akként irányítsuk vagy befolyásoljuk, hogy azok e jövőkép megvalósítása irányába fejlődjenek.

Az európai építkezésnek azonban nemcsak jelene és jövője, hanem igen jelentős múltja is van. A jelenlegi intézményrendszer fél-évszázaddal ezelőtt jött létre, és az integrációs folyamat mögött több mint ötven esztendő tapasztalatai, sikerei s kudarcai állnak. Az Európai Szén és Acél Közösséget létrehozó Párizsi Szerződést már 1950-ben aláírták, 1957. március 31-én pedig sor került az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó Római Szerződések aláírására. Többek között ekkor vált látszólag véglegessé Európa kettéosztása is, hiszen míg az egyik oldalon egy hihetetlenül fontos történelmi folyamat vette kezdetét, a másik oldalon, éppen Magyarországon ekkor indultak a letartóztatások és a kivégzések. A szavak és az álmok az egyik oldalon az európai egység megteremtéséről szóltak, míg Európa valóságos egységének a megteremtése messzebb került a valóságtól, mint a földrész 2000 esztendő s történelme során bármikor.

Az európai egység megteremtésére vonatkozó elképzelések Európa boldogabb, nyugati felén sem voltak egységesek, hiszen már a kezdet kezdetén megjelent az a kettőség, amely az integráció folyamatát a mai napig jellemzi. Sokak célja és álma a politikailag és gazdaságilag egységes, föderális Európa megteremtése volt, mások az európai együttműködés legmegfelelőbb formájának nem a nemzetek, pontosabban államok feletti Európát, hanem az államok egymás közti együttműködésére épülő, „nemzetek Európáját” látták.

Az alapító atyák jól tudták ezt, és ezért a jövő fejlődése számára mindkét lehetőséget nyitva hagyták, annak reményében, hogy a jövő Európáját a természetes fejlődés, a valóság alakulása fogja

kihordani. Az alapszerződésekben azonban elrejtettek két olyan elemet, amelyek a következő fél évszázados fejlődés meghatározó tényezőivé váltak. Egyrészt létrehoztak egy olyan sajátos, a szerződő államok, azaz a tagállamok intézményeitől részben független intézményrendszert, amelyet bizonyos területeken önálló, sőt kizárólagos hatáskörrel ruháztak fel, másrészt pedig megnyitották az utat a létrejött közösség saját jogának a megteremtése előtt. Sőt az önálló jogalkotási hatáskörön túl még arról is gondoskodtak, hogy e közös jog alkalmazása egységesen történjék, éspedig az Európai Bíróság joggyakorlata útján.

Ez a két elem volt az, amely mintegy lelket lehelt egy élettelen építménybe, s amelytől az integrációs folyamat megelevenedett, önálló életre kelt. Egyszerre, együttesen érvényesült ugyanis a nemzetek feletti jelleg és az állam- vagy kormányközi együttműködés hagyományos elve. A létrehozott önálló intézmények kényes egyensúlyának biztosítása hozta létre azt a „közösségi módszerek” nevezett sajátos jelenséget, amelyet az Európai Bizottság kezdeményező, ellenőrző és végrehajtó szerepe (föderális elem) és a Tanács politikai döntéshozó szerepe (kormányközi jelleg) jellemzett, és amelyet az Európai Bíróság jogfejlesztő és jogalkalmazó szerepe, valamint később egyre inkább az Európai Parlament hatáskörének fokozatos kibővítése egészített ki.

A módszerbe be volt építve a versengés, a viaskodás és a válság eleme, akként azonban, hogy a válság szó eredeti görög jelentése érvényesült, melynek lényege – amint az akár az orvostudományból, akár a csillagászatból ismeretes –, hogy a krízis mindig fordulópont, ahol a nagy változások létrejönnek. A krízisből tehát mindig van kiút, és így történt ez az európai integráció egész története során. A folyamat egyre bővült, terebélyesedett, nőtt a tagállamok száma, szélesedtek, erősödtek a közösségi hatáskörök, és kezdett kirajzolódni egy gazdaságilag valóságosan egységes, és talán politikailag is egyre egységesebb Európa képe.

A fény mellé persze árnyék is vetült. Sokak számára éppen ez a szerves, de egyben lopakodó bővülés jelentett gondot, ami elkerülhetetlenül vezetett a rendszer áttekinthetőségének a csökkenéséhez és ezzel összefüggésben az intézményrendszer és a polgárok közötti távolság jelentős növekedéséhez. Az áttekinthetetlen rendszerek eleve nem lehetnek demokratikusak, hiszen a főszeplő, az ember már nem igazodik el bennük. Így jelent meg

a „demokráciahiány” és így vált egyre erősebbé az a felismerés, hogy a fejlődés eddig alkalmazott eszközei kimerültek, új megoldásokra van szükség, akként azonban, hogy az építkezés eddigi eredményeit és értékeit megőrizzük. Persze a világ is nagyot változott, eltűnt a Szovjetunió, de megjelent a globalizáció (talán ez a két körülmény nem is volt független egymástól), és Európának szembesülnie kellett saját szerepével és felelősségével. Mindenekelőtt pedig felszabadult Európa másik fele, és világossá tette, hogy komolyan veszi az egységes Európa megteremtését, azaz Európa újraegyesítését. E felszabadulás óta már közel tizenöt esztendő telt el, ami persze sokkal rövidebb, mint a másik oldal ötvenesztendős fejlődése, mégis egyértelművé vált, hogy az újraegyesítés intézményi-jogi megvalósítása nem odázható tovább. Ez pedig szintén elengedhetlenné teszi a rendszer megújítását.

Létrejött hát az új évezred elejére a krízis, fordulóponthoz érkeztek a dolgok. Hogyan tovább? Merre vezessen az újraegyesített földrész történetének következő fél évszázada, hogyan őrizzük meg és fejlesszük tovább a régi értékeket, hogyan alkalmazkodjunk az új körülményekhez, hogyan feleljünk meg az új kihívásoknak, és főként hogyan érvényesítsük az európai értékeket, Európa szerepét és küldetését az egységesedő, „globalizálódó” világban?

A Konvent munkájának kiindulópontját éppen az ezekre a kérdésekre adandó válaszok adták. Egyetértettünk abban, hogy Európa értékközösség, egyetértettünk abban, hogy a jövő fejlődésének az elért eredményekre és a régi értékekre kell épülnie, még akkor is, ha ezeknek az értékeknek vagy inkább az értékek sorrendiségének a tekintetében nincs teljes egyetértés. Tudtuk, hogy az újraegyesített Európa egésze új Európa lesz, és abban most is biztosan vagyunk, hogy semmiképpen sem állítható egymással szembe az úgynevezett „új” és a „rég” Európa.

Jómagam úgy látom, hogy Európa legfontosabb szerepe és küldetése a jövőben az lesz, hogy értéktartalmat, erkölcsi töltetet adjon a globalizációs folyamatoknak, emberibbé tegye, „humanizálja a globalizációt”. Az európai integráció folyamata eddig is mintegy kísérleti laboratóriumként szolgált az univerzális folyamatok számára, és a regionális integráció eredményei eddig is fokozatosan fontos szerepet játszottak az univerzális intézmények és normák kialakításában. Ugyanakkor a regionális integráció nemcsak kísérleti műhely, hanem oltalmi eszköz is éppen a globál-

lis folyamatok veszélyeivel és káros hatásaival szemben. Ez a ket-
tős szerep az, ami az európai integráció jövőbeli fejlődését jelen-
tős mértékben meg fogja határozni, és amely egyben az integráció
alakítóinak a felelősségét különlegesen aláhúzza. A műszaki-tech-
nológiai és gazdasági globalizáció természetes, úgymond objek-
tív és elkerülhetetlen folyamat. Ez azonban korántsem jelenti azt,
hogy emberi akarattal, emberi cselekvéssel, elsősorban az emberi
akaratot kifejező erkölcsi és jogi normákkal nem volna kötelessé-
günk e globális folyamatokat befolyásolni, alakítani és az értéke-
ink megvalósításának az irányába mozdítani. Ez pedig ma a világ-
ban elsősorban Európa feladata és felelőssége.

E feladatot Európa csak akkor tudja teljesíteni, csak akkor tud
a világgazdaság és világpolitika színpadán meghatározó szereplő-
ként fellépni, ha először saját magába tekint, saját megerősítésére
összpontosít, olyan erős, egységes és hatékony de egyben a je-
lenleginél lényegesen áttekinthetőbb és demokratikusabb intéz-
ményrendszert hoz létre és működtet, amely egyszerre biztosítja
az eredmények megőrzését és a további fejlődést.

A megújulásnak mindig megvannak az intézményi és jogi ele-
mek mellett a lélektani tényezői is. Egyetértés született abban,
hogy az ezredforduló krízisének megoldásához új alkotmány
kell, és az alkotmányozási folyamatot az eddigiektől eltérően,
a „demokráciahiány” felszámolásának törekvése mellett kell vé-
gigvinni. A Konvent az új alkotmány tervezetének kidolgozása
feladatát kapta, és amikor munkáját megkezdte, bizony nagyon
sokan kételkedtek abban, hogy egyáltalán képes lesz-e ez a testü-
let bármiféle többé-kevésbé egységesnek tekinthető szöveget ki-
dolgozni. Az alkotmánytervezet pedig elkészült, s fogadtatása
különböző volt. Úgy tűnik, egyszerre erősödnek a nyitott kérdé-
sekkel kapcsolatos viták és gyengül az alkotmány létrejöttével
kapcsolatos szkepszis. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy
az új alkotmány sikere biztosra vehető.

A fogadtatás vegyes volta különleges figyelmet érdemel. Az
Economist szerint az alkotmánytervezet legmegfelelőbb kezelése
az, ha azt olvasás nélkül a szemétkosárba dobjuk. Egy másik angol
újság az alkotmánytervezetet a föderális zsarnokság programjá-
nak nevezi, ugyanakkor egyesek szerint ez a tervezet nem más,
mint a föderációs álom végleges szétzúzása. E bírálatok fényében
óhatatlanul felmerül a kérdés: lehetséges, hogy a tervezet végső

soron a lényegét illetően józan, ésszerű és kiegyensúlyozott kompromisszumokra épül? A vitát nem kell, nem is szabad lezárni, mindenkinek saját magának kell véleményét formálnia, az ítéletet pedig a jövő hozza meg.

Amit nehéz vitatni, az az, hogy áttekinthetőbb és egyszerűbb rendszer jön létre, világosabbá válik a hatáskörök elkülönítése, az Európai Parlament hatáskörének bővítése és a nemzeti parlamentek bevonása következtében csökken a „demokráciahiány”, erősödik az Európai Unió nemzetközi megjelenése és szerepe, és nagyobb biztosítékot kap az európai értékek érvényesítése. Ami pedig a föderatív megközelítés és a kormányközi együttműködés párharcát illeti, kétségtelenül elmozdulás történik egy nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is egységesebb Európa megteremtésének az irányába. A lényeg azonban az, hogy az egyrészt a közösségi intézmények egymás közti egyensúlyára, másrészt pedig a közösségi intézmények és a tagállamok közötti egyensúlyra épülő közösségi módszer megmarad, és egyszerre kap egyrészt új lehetőségeket, másrészt pedig az eddiginél fokozottabb ellenőrzést. Ez utóbbit a szubszidiaritás és az arányosság érvényesítésére vonatkozó szabályoknak az eddigieknél erőteljesebb megfogalmazása és a nemzeti parlamentek fellépésének a lehetősége biztosítja (igaz, sokan kevésnek ítélik a nemzeti parlamentek részére e területen nyújtott jogkört). Végül soron azonban az alkotmánytervezet sem foglal egyértelműen állást az évtizedek óta vitás modell kérdésében. Mindkét álláspont hívei találnak olyan elemeket, amelyek számukra megnyugtatóan vagy éppen nyugtalanítóan hatnak.

Számos persze a nyitott kérdés, és az is kétségtelen, hogy a tervezet jó néhány komoly hibában is szenved. Nem világos, hogy ha Európa alapvető értékközösséget jelent, akkor miért nem lehet ennek az értékközösségnek a vitathatatlan történelmi alapjára, gyökerére és lényegére utalni, nevezetesen a kereszténységre. Arra sincs válasz, hogy a kisebbségi jogok védelmét miért nem lehet nevesíteni az alkotmányban, különös tekintettel arra, hogy az uniós okmányok és döntések hosszú sora ismeri el ezeknek a jogoknak a fennállását és védelmét, tehát a kisebbségvédelem ma is részét alkotja az „*acquis communautaire*”-nek. Szóltak a kisebbségi jogok védelméről a nevezetes és sokat emlegetett koppenhágai kritériumok is, igaz, hogy e kritériumokat az Európai Unió an-

nak idején a tagjelöltekkel szemben és nem a saját tagállamai tekintetében állította fel. Lehetséges, hogy ha a tagjelölt már tagállammá válik, akkor a követelmények másként alakulnak, vagy más értelmet nyernek? A nemzeti és etnikai kisebbségek jogaira történő pozitív hivatkozás jelentősége túlnő a kérdés emberi jogi összefüggésein, és végső soron azt az alapkérdést érinti, hogy a jövő európai integrációja valóban elismer-e a nemzetállamok állampolgárain túl más közösségeket is, elfogadja-e, hogy az unió bizonyos értelemben véven – ahogy Romano Prodi mondta – a kisebbségek közössége, vagy ahogy mi nevezzük, a „közösségek közössége”. Ennek a kérdésnek a jövő európai építkezésében meghatározó jelentősége lesz, és ezért is nagyon fontos lenne, hogy az alkotmány milyen politikai üzenetet hordoz.

Az új, tehát újraegyesített Európa a szolidaritásra és az egyensúlyra kell hogy épüljön, ahol senki sem érzi úgy, hogy érdekei háttérbe szorulnak. Legyenek egyensúlyban a nagyok és a kevésbé nagyok, legyenek egyensúlyban a különböző uniós intézmények, és érvényesüljön a jogok és a kötelezettségek egyensúlya is. Az integráció jövőbeli esélyeit egy sikeres alkotmány jelentős mértékben megnöveli, és enyhítheti a reá leselkedő veszélyeket is. E veszélyek is számosak, annál is inkább, hogy minden integrációs fejlődésben benne rejlik a dezintegráció, a fragmentáció lehetősége is. Erre is utalnak jelek, és a „többsebességű” Európa koncepciójának erőteljesebb megvalósítása elkerülhetetlenül ebbe az irányba vezetne.

Ezekre a kérdésekre a jövő ad majd választ. A Mindentudás Egyetemének egy évtizeddel későbbi előadásán biztos, hogy többet fogunk tudni. Mindent persze akkor sem fogunk tudni, mindent ugyanis más tud. Lehet, hogy a biztonság kedvéért mégiscsak jobb lenne az európai alkotmányban őrá is hivatkozni.

(A Mindentudás Egyetemén elhangzott előadás.)

MARTONYI JÁNOS